

LIBERTAS

Nr. 3

Marts 1988

Vold og rettigheder

Redaktionen

Frihedens Tænkere

Jens Løgstrup Madsen

Flemming Chr. Nielsen – en kulturel isbryder

Niels E. Borges

Tocqueville og demokratiet

Dominique Bouchet

Tvang

Holger Hansen

Boganmeldelser

Jean-Jacques Rousseau: Samfundspagten

Toni Liversage: Fra Gandhi til Greenham Common - om civil ulydighed og ikke-vold

Bertel Haarder, Tom Høyem og Per Stig Møller: Mulighedernes samfund

Tom Høyem: Gud, Konge og fædreland

Klaus Mann: Mefisto

John Kenneth Galbraith: Det store krak 1929

Bent Jensen: Stalisms fascination og danske venstre intellektuelle

Henry D. Thoreau: Civil Lydighedsnægtelse

LIBERTAS SELSKABET

»Tidsskriftet Libertas« er et uafhængigt ny-liberalt tidsskrift til fremme af studiet af fri markedsøkonomi og personlig frihed.

ISSN 0107-8046

Udgiver

»Tidsskriftet Libertas« udgives af Libenas Selskabet. Tidsskriftet udkommer 3-4 gange årligt i cirka 250 eksemplarer.

Redaktion

Michael O. Appel
Niels E. Borges (ansvarshavende)
Michael Bonde-Nielsen
Peter Kursild-Klitgaard
Ole Kvist
Gunnar Jacobsen
Tage Sværke Jessen

Artikler - signerede og usignede-udtrykker ikke nødvendigvis redaktionens, udgiverens eller medlemmernes holdninger. For indholdet hefter alene forfatterne/redaktionen.

Redaktionen modtager gerne indlæg af enhver art. men påtager sig intet ansvar for materiale, der er tilsendt uopfordret.

© Copyright Tidsskriftet Libertas. Tilladelse til eftertryk gives gerne - dog kun efter forudgående tilladelse fra redaktionen og med tydelig kildeangivelse.

Medlemsskib/abonnement koster 200, kroner og dækker 3-4 numre af tidsskriftet, 4-6 nyhedsbreve, adgang til konferencer, seminarer, møder m.v.

Gironr.: 8 08 05 77

Sekreter og forretningsfører:

Libertas, c/o Stud polit. Jarl Kure.
Marstalsgade 16, st., DK-2100 København Ø.
Tlf. 01 42 86 42 (P) & 01 92 7142 (A)
Girokonto: 8 08 05 77

Præsidium:

Charlotte Albjerg, Bo Andersen, Michael O. Appel, Niels Erik Borges, Otto Brøns-Petersen, Henrik Carmel, Villy Dall, Flemming Friese-Jensen, Torben W. Grage, Jens Frederik Hansen. Morten Holm, Gunnar Jacobsen, Arne Steen Jensen, Palle Steen Jensen, Jarl Kure, Peter Kurrild-Klitgaard, Ole Kvist, Kristian Kyndi, Per Olof Larsson, Jens Løgstrup Madsen, Steen Steensen, Dan Terkildsen, Anette Thomsen og Finn Ziegler.

Rådgivende Kollegium:

Nobelpristager Professor Friedrich August von Hayek Østrig, (Ærespræsident), Professor Norman P. Barry, University of Buckingham, Storbritannien, Professor Walter Block, Fraser Institute, Canada, Ing. Hubert Jongen, Libertarisch Centrum, Belgium, Professor Leonard P. Liggio, Institute for Human Studies, U.S.A., og Dr. Madsen Pirie, The Adam Smith Institute. Storbritannien.

Indhold

Vold og rettigheder	3	Boganmeldelser	20
<i>Redaktionen</i>		Jean-Jacques Rousseau: <i>Samfundspagten</i>	
Frihedens Tænkere	4	Toni Liversage: <i>Fra Gandhi til Greenham</i>	
<i>Af Jens Løgstrup Madsen</i>		<i>Common - om civil ulydighed og ikke-vold</i>	
Flemming Chr. Nielsen – en kulturel isbryder	8	Bertel Haarder, Tom Høyem og Per Stig Møller:	
<i>Af Niels E. Borges</i>		<i>Mulighedernes samfund</i>	
Tocqueville og demokratiet	10	Tom Høyem: <i>Gud, Konge og fædreland</i>	
<i>Af Dominique Bouchet</i>		Klaus Mann: <i>Mefisto</i>	
Tvang	16	John Kenneth Galbraith: <i>Det store krak 1929</i>	
<i>Af Holger Hansen</i>		Bent Jensen: <i>Stalisms fascination og danske venstre intellektuelle</i>	
		Henry D. Thoreau: <i>Civil Lydighedsnægtelse</i>	

Kære Læser

Vold og rettigheder

Der er bred enighed uanset politisk overbevisning om det afskyelige og umoralske i de mange overgreb mod enkeltindivider og grupper af anderledes tænkende fra utallige statsmagters side i form af fængslinger, deportationer, tortur og autoriserede drab. På denne måde har man defineret det absolutte onde, som udelukkende forekommer i u-demokratiske lande.

Dette kanalisere opmærksomheden om undertrykkelse og tvang bort fra egne forhold, der karakteriseres som humane og retfærdige. Undertrykkelse kan imidlertid ikke alene genkendes ved en ydre, umiddelbar identificerbar vold, som regel målt kvantitativt og fysisk.

Voldens konsekvenser kan også indirekte måles på antallet af alkohol- og stofmisbrugere, sort arbejde, psykisk syge etc. Demokratiet er efterhånden gjort til synonym med flertallets suveræne ret til at mindske individets urørlighedszone i bestræbelserne for at bedre helhedens vel. Tvang, overvågning og forbud mindsker folkets udfoldelsesmuligheder og kreativitet med ovennævnte ubehagelige kendsgerninger. Administrative tiltag, som de forekommer i velfærdsstater, er uden tvivl ganske slemme for mange mennesker, omend de er mere u håndgribelige og logisk sværere at måle helt præcist.

Pluralismens brede vifte af udfoldelsesmuligheder for individualister og kollektivistiske muliggøres kun, såfremt individets rettigheder over for tvang og vold håndhæves konsekvent, hvad enten det er over for stat eller andre individer.

Markedsøkonomi og civilrettigheder er en kompleks, sammenhængende størrelse, hvis dele er uadskillelige. Ofte kæmper venstrefløjen for civile rettigheder i Vesten, og højrefløjen - i hvert fald retorisk - for økonomisk frihed. Dette er ganske utilstrækkeligt, da begge som før nævnt udgør et hele.

Og dette syn kæmper »Libertas« for.

tsj/neb

Frihedens Tænkere (4)

Introduktion af F.A. Hayeks politiske filosofi

Af Jens Løgstrup Madsen

1. Indledning

Dette skrift har til formål at vise den store sammenhæng, der er mellem F.A. Hayeks metodologi og videnskabsteori, frihedsopfattelse, metalegale doktrin om lovens suverænitet, forståelsen af den sociale orden og af markedsprocessen. Det er vigtigt at gøre sig denne sammenhæng klar, da F.A. Hayeks kritik af institutioner, procedurer og politikker ikke prætenderer at være normativ. Derimod forsøger F.A. Hayek at vise, at med udgangspunkt i en række banale udgangsbetingelser, så er et og kun et sæt af normative værdier i overensstemmelse med de dele af samfundsvidenskaberne, som er gyldige i F.A. Hayeks restriktive forstand.¹ Folk kan have de politiske værdier, som de har lyst til; men videnskaben kan i mange tilfælde – når den praktiseres på en metodisk korrekt måde – fortælle, hvad konsekvenserne af disse værdier bliver. Debatten mellem f.eks. liberale og socialister er derfor en debat, der primært kan gennemføres med rationelle argumenter. Det er en debat om samfundsvidenskabernes muligheder og specielt om deres begrænsninger.

F.A. Hayeks sociale og politiske teori kan ses som en struktur af principper, som sætter os i stand til at forstå sociale og politiske forhold. F.A. Hayeks yderst interdisciplinære forståelse af politiske og sociale forhold er – som antydnet ovenfor – værdineutral; men den bliver en yderst genial rekonstruktion af den klassiske liberalisme, når vi accepterer en indirekte utilitaristisk værdidom² om, at vi bør foretrække den sociale orden, der maksimerer chancerne for, at et tilfældigt valgt individ opnår hans – af os – ukendte planer.

2. Hayek's videnskabsteori

2.1. Indledning

F.A. Hayeks videnskabsteori er primært blevet formuleret som en kritik af en ukritisk eller endda misforstået overførsel af metoder for naturvidenskaberne til samfundsvidenskaberne. Gennem en kritik af det, som F.A. Hayek i lighed med Karl Popper kalder objektivisme, historicisme, metodisk kollektivism og konstruktivistisk rationalisme³ udvikler F.A. Hayek sin egen videnskabsteoretiske position.

F.A. Hayeks kritik er blevet udformet dels med udgangspunkt i en sondring mellem en objektiv fysisk og en fænomenologisk verden og dels ved en sondring mellem simple og komplekse fænomener. Begge sæt af sondringer forbindes i F.A. Hayeks forskellige metodiske og videnskabsteoretiske værker. Det er forkert at se disse to sæt af sondringer som værende i konflikt med hinanden eller som værende fundamentalt forskellige⁴ De er snarere komplementære eller endda næsten overlappende. Sondringen mellem en objektiv fysisk verden og en fænomenologisk – eller, om man vil – subjektivistisk verden er af størst betydning, når vi ser på, hvordan vi bør konstruere teorier i samfundsvidenskaberne. Sondringen mellem simple og komplekse fænomener er derimod mest relevant, når vi beskæftiger os med videnskabens prøvesten, dvs. med hvordan vi tester vore teorier. I det følgende vil jeg kort

beskrive F.A. Hayeks syn på, hvordan vi bør konstruere teorier i samfundsvidenskaberne, og på, hvordan vi skal vurdere disse.

2.2 Den fænomenologiske verden⁵

F.A. Hayek hævder ikke, at hans teori om den fænomenologiske verden er *à priori* gyldig.⁶ Den er »blot« et yderst frugtbart udgangspunkt for vor forståelse af den menneskelige hjernes funktionsmåde og dermed for, hvordan vi via den metodiske individualisme kan deducere os frem til teorier om mere komplekse sociale forhold.

Mennesker registrerer ekstreme stimuli som klasser af begivenheder og ikke som isolerede fænomener. Registreringen af de eksterne stimuli sker via et system af perceptionsregler. Disse klasser af begivenheder er subjektive, idet de er egenskaber hos handlende individer. De er ikke en orden af begivenheder, der kan beskrives i fysiske termer. Systemet af perceptionsregler spiller sammen med et system af handlingsregler. Regelsystemet er bygget op på den måde, at et givet system af regler styres af et system af regler på et endnu højere niveau. Regelsystemerne er på ingen måde statiske. De regler, som danner udgangspunkt for vore klassifikationer, kan meget vel være forkerte, og en omklassifikation – som også er en mental proces – via introduktionen af en ny regel kan blive nødvendig. Regelsystemerne er således hele tiden underkastet en langsom evolution, hvor vi via omklassifikationen eliminerer regler, som er forkerte.

Samfundsvidenskaberne bør efter F.A. Hayeks opfattelse tage deres udgangspunkt i, at vi mennesker klassificerer eksterne stimuli på en måde, der på mange måder er identiske. Hvis vi ikke gjorde det, ville kommunikation mellem mennesker være umulig. Med udgangspunkt i regler, som styrer vor perception og handlinger og under en antagelse om et vist mål af individuel rationalitet, kan vi deducere os frem til komplicerede sociale strukturer, f.eks. til hvordan et marked fungerer. Denne metode med at slutte fra de enkelte individer til makro niveauet kalder F.A. Hayek for den sammensatte metode – »the compositive method« – og de strukturer, eller om man vil, mønstre, der forekommer via denne metode, kan ikke konstateres ved direkte observation. De kan kun konstateres teoretisk.

Individets værdier og meninger er således de »fakta«, som samfundsvidenskaberne bør udgå fra. Disse subjektive meninger er ingenlunde konstante; de er højst forskellige fra individ til individ. Derfor kan konkrete begivenheder ikke forudsiges, og forklaringer kan kun udrede generelle principper.

2.2.1 Menneskets videnmæssige begrænsninger

F.A. Hayeks teori om den fænomenologiske verden får en række interessante implikationer mht. menneskets videnmæssige begrænsninger. For det første må der være en absolut grænse for det, som videnskaberne kan erkende. Den menneskelige hjerne kan kun forklare strukturer af en lavere grad af kompleksitet end sin egen. For det andet er der grænser for den viden om tid og sted, som et enkelt menneske kan have. Viden om tid og

sted kan ikke udtrykkes videnskabeligt. Og centraliserede partikulære fakta om tid og sted kan kun yderst vanskeligt af handlende individer blive sat ind i en sammenhæng, som vil give den mening, som disse fakta har for personer på et decentraliseret plan.⁷ For det tredje, så vil det være yderst rationelt for det enkelte menneske at handle i overensstemmelse med de evolutionært udviklede handlingsregler, da disse rummer en praktisk viden, som den enkelte i langt de fleste tilfælde dårligt ville kunne slutte sig til.

2.3. Simple og komplekse fænomener

Naturvidenskaberne beskæftiger sig primært med simple fænomener eller, som F.A. Hayek også kalder det, fænomener af uorganiseret kompleksitet.⁸ Samfundsvidenskaberne beskæftiger sig med komplekse fænomener, eller om man vil fænomener af organiseret kompleksitet. Ved simple fænomener er det muligt at identificere og observere alle de variable, der skal forklares. Det antages, at enhver betydningsfuld, uafhængig variabel vil kunne observeres og numerisk bestemmes. Ved komplekse fænomener er dette ikke muligt. Komplekse fænomener betyder nemlig:

»That the character of the structures skowing it depends not only on the properties of the individual elements of which they are composed, and the relative frequency with which they occur, but also on the manner in which the individual elements are connected with each other.«⁹

Ved komplekse fænomener har vi således ikke de nødvendige data. Derfor kan samfundsvidenskaberne kun forudsige klasser af begivenheder.

F.A. Hayek anvender ligesom Karl Popper falsifikationskriteriet som demarkationslinjen mellem videnskabelige og uvidenskabelige teorier. Samfundsvidenskabelige teorier skal kunne udelukke, at visse empirisk konstaterbare typer af begivenheder kan finde sted, selv om de altså ikke kan forudsige konkrete begivenheder.

Sondringen mellem simple og komplekse fænomener indebærer derfor, at der er en betydningsfuld gradforskul på natur- og samfundsvidenskaberne, men de er dog ikke fundamentalt forskellige. Den hypotetisk-deduktive metode med gisninger og falsifikation gælder både for samfunds- og naturvidenskaberne.¹⁰

2.3. Den sociale orden

Det er en følge af F.A. Hayeks videnskabsteori, at forklaringer af menneskelig adfærd er et spørgsmål om rekonstruktionen af de regler, som regulerer den menneskelige adfærd. Vi kan kun forstå komplekse fænomener via abstrakte mønstre af regler. Vores forståelse af den sociale orden vil altid være partiel, da vi aldrig kan have en bevidst viden om alle de regler, som styrer den menneskelige adfærd. At den menneskelige adfærd er regelstyret, betyder, at vi i bestemte situationer er disponeret for at opføre os på en bestemt måde. Det er det regelstyrede aspekt ved den menneskelige adfærd, som skaber den sociale orden. Det er ikke alle regler, der skaber social orden – forfølgelsen af nogle regler kan lede til socialt kaos. De regler, som bestemmer den sociale orden, transmitteres fra individ til individ enten genetisk eller kulturelt. Kulturel transmittering sker enten via tillæring eller via efterligning. Tillærte regler er artikulerede. De regler, som individerne mere eller mindre ubevidst erkender via efterligning, er primært uartiku-

lerede.

Den sociale orden er et utilsigtet resultat af individernes overholdelse af et system af adfærdsregler. Dette system af adfærdsregler udvikles via en langsom uplanlagt kulturel selektion. Det vil her føre for vidt at komme ind på selektionsmekanismerne.

4. Love som frihedens forudsætning og spontan udvikling som frihedens begrundelse.

4.1. F.A. Hayek's definition af frihedsbegrebet

Der er en meget nøje sammenhæng mellem F.A. Hayek's videnskabsteori og hans frihedsopfattelse. F.A. Hayeks definition er af den type, Sir Isaiah Berlin i sin berømte bog »*Two Concepts of Liberty*« kaldet for negativ¹¹. At definitionen er negativ, betyder, at et individ betragtes som frit i den grad, at vedkommendes handlinger ikke er begrænset af andre menneskers forhindringer. F.A. Hayek definerer frihed som »*a state in which each can use his own knowledge for his own purpose*«. Frihed betyder således fravær af den tvang, som andre mennesker udøver mod individet ved at forhindre vedkommende i at bruge sin viden til egne formål, dvs. i det omfang andre bruger individet som mål til opnåelsen af deres formål. Beskyttelse mod andre menneskers tvang kan kun ske ved at fratage dem muligheden for at udøve tvang. Dette betyder, at der er en nøje sammenhæng mellem frihed og lov. Love er, når de har det rette materielle indhold, en forudsætning for friheden.

Der er desværre ikke plads til at begrunde, hvorfor andre definitioner af frihed dårligt vil kunne være i overensstemmelse med F.A. Hayeks videnskabsteori. Det skal dog påpeges, at en positiv definition vil være udelukket,

da den nødvendige praktiske viden til en realisering af en sådan frihedsopfattelse ikke vil være til stede. Ligeledes vil en definition, der tog hensyn til et begreb som strukturel magt, stride mod F.A. Hayeks metodiske individualisme.

4.2. Love som frihedens forudsætning

Den sociale orden skabes som bekendt ved, at individerne overholder et kompliceret system af regler. Hvis de legale regler er abstrakte og af en negativ karakter, således at de bare forbyder visse former for adfærd, så tillader de individet i et stort omfang at anvende sin viden til egne formål. Heraf følger, at jo mere abstrakte de legale regler er, jo mere tillader de det enkelte individ at anvende sin viden. Der er således en kausal – dvs. ikke en definatorisk, da det hele ville være ren tautologi – sammenhæng mellem abstrakte og dermed primært negative regler og frihed.

4.3. Den meta-legale doktrin om lovens suverænitet

På grundlag af ovenstående er det nu muligt at skitsere den legale orden i den commonlaw-retsstat¹², som er F.A. Hayeks politiske ideal. Den legale orden i denne idealstat kalder F.A. Hayek for doktrinen om lovens suverænitet.¹³ Denne doktrin er meta-legal, da den ikke selv er en del af den legale orden. Doktrinen er et begreb, som vi bruger til at forstå den legale orden.

Når love er abstrakte og af primært negativ karakter, så benævner F.A. Hayek dem *nomos*. De er regler i en social orden, som er kendetegnet ved, at den ikke har noget formål. Denne sociale orden kalder F.A. Hayek for *cosmos*. *Cosmos* er ikke en social orden med specifikke formål. Det er en social orden, som er et produkt af primært evolutionært udviklede

meninger hos de individer, der er en del af ordenen. Meninger bygges ikke på viden om tid og sted, men på, at folk er disponeret mod visse former for adfærd – disponeret mod visse værdier.

Mønsteret af regler i cosmos er ikke et produkt af rationel beslutningstagen. Det er primært et utilsigtet resultat af menneskers handlinger, og det udvikles primært ved en uplanlagt kulturel selektion. P.g.a. vor praktiske videns begrænsethed kan vi ikke skabe en lov af et sådant indhold, som er adækvat for alle fremtidige situationer. Vi kan ikke vurdere regler for cosmos på deres konkrete indhold, men kun på deres generelle karakteristika. Heraf følger, at en regel ikke vurderes på grundlag af dens konkrete indhold, men på, om den kan universaliseres ind i det generelle mønster af regler. Om en given regel kan universaliseres ind i det generelle regelsystem for cosmos, afhænger selvfølgelig af det konkrete system; men F.A. Hayek har opstillet nogle standardkrav for, om regler kan universaliseres ind i en fungerende legal orden for cosmos:

- reglerne skal være generelle – de skal gælde lige for alle
- de må ikke være retrospektive
- de må ikke adressere sig til konkrete personer.

Sondringen mellem regler og konkrete påbud er ikke af logisk art. Jo mere generelle påbud bliver, jo mere får de karakter af regler. Ikke desto mindre er det kun abstrakte og primært negative og dermed formålsløse regler, som har betegnelsen *nomos*. Regler og konkrete påbud, som stræber mod opfyldelsen af konkrete mål og således baserer sig på et eller flere menneskers vilje, betegnes *thesis*.¹⁴ Opnåelsen af konkrete mål forudsætter naturligvis viden om tid og sted, og den sociale orden – organisation – som skal til for at nå konkrete mål, kalder F.A. Hayek for *taxis*.

Friheden kan kun bevares og beskyttes i et samfund, hvis den udøvende magt i implementeringen af *thesis* ikke krænker *nomos*.

4.4. Frihedens begrundelse

Den abstrakte legale orden gør det muligt for et individ at forfølge sine egne mål samtidig med, at andre også kan forfølge deres. Det er klart, at en legal orden, der består af meget abstrakte regler, optimerer individets frihed og dermed den viden, som vil blive anvendt. Frihedens begrundelse er således, at den leder til en social orden af stadig større kompleksitet. Frihed leder til fremskridt. Videnoptimeringen sker dels ved, at tid- og sted-oplysninger kan anvendes bedre til vidt forskellige konkrete formål. Dels ved, at friheden gør, at nye abstrakte regler kan udvikles og dermed formidle endnu mere viden, og dels ved, at abstrakte regler generelt indeholder mere praktisk viden end konkrete påbud.

5. Markedsprocessen

F.A. Hayeks opfattelse af markedsprocessen står i skarp kontrast til fuldkommen konkurrence modellen. I modsætning til denne er F.A. Hayeks udgangspunkt naturligvis, at viden om partikulære fakta (tid og sted) kun eksisterer decentralt i den sociale orden. Studiet af markedsprocessen er for F.A. Hayek studiet af, hvordan viden om partikulære fakta bliver transmitteret til de individuelle deltagere i markedsprocessen og om, hvordan en orden, som oprindeligt ikke var tilstræbt af nogle personer, opstår.

F.A. Hayeks opfattelse af markedsprocessen er lettest at forstå, hvis vi tager vort udgangspunkt i begrebet

entrepreneurship.¹⁵ I fuldkommen konkurrence modellen er der ikke plads til dette begreb, da vor viden om de partikulære fakta er givne. Entreprenørens rolle i markedsprocessen består i, at vedkommende via gisninger og gendrivelsers opnår en viden om, til hvilke priser han kan sælge en konkret vare, og hvilke faktoromkostninger, der er involveret i produktionen af denne vare. Priserne integrerer således den spredte viden om tid og sted og signalerer nye muligheder til deltagerne i markedsprocessen. Den enkelte entrepreneur er naturligvis ikke alene på markedet. Der er hele tiden andre, som forsøger at sælge nye, bedre og billigere produkter.

Den enkelte entrepreneur er således p.g.a. konkurrencen fra andre under et konstant pres til at gøre det bedre. Denne opfattelse af markedsprocessen – som er forenelig med forandring – gør således konkurrencen betinget af den frie adgang til markedet. Det vil være meningsløst at vurdere konkurrencesituationen i forhold til, om den enkelte producent sælger sin vare til en pris, der svarer til de marginale omkostninger. Omkostninger er et subjektivt fænomen, som ikke kan objektificeres.¹⁶

Konkurrencen bevirker, at der på markedet konstant er en tendens til ligevægt, dvs. til, at de handlende individers planer bringes i overensstemmelse. F.A. Hayeks ligevægtsbegreb er således i modsætning til fuldkommen konkurrence modellens dynamisk. Det beskriver en hypotetisk udvikling i en bestemt periode. Markedsprocessen er således aldrig i fuldkommen konkurrence modellens statiske ligevægtssituation, men er derimod i konstant forandring.

Markedsøkonomien er ikke nogen organisation. Det er en spontan social orden, som ikke har noget egentligt formål. F.A. Hayek kalder denne orden for en *katallakse* for derved at skabe en distinktion i forhold til en egentlig økonomi (virksomhed, husholdning), som er kendetegnet ved, at den har et eller flere formål. *Katallaksen* kan som social orden kun eksistere under to betingelser. Det kræves for det første, at nogle individer handler rationelt, dvs. konsistent stræber efter deres mål – som kan være både egoistiske eller altruistiske, samt for det andet, at de i deres stræben efter deres mål overholder de spilleregler, som gør, at A's handlinger ikke kommer i krambolage med B's handlinger.

Nu er de mest grundlæggende træk i F.A. Hayeks opfattelse af markedsprocessen beskrevet, og det er vist, hvordan hans opfattelse med hensyn til så centrale begreber som: Ligevægt, konkurrence, entrepreneurship og rationalitet afviger fra fuldkommen konkurrence modellen. Nu er der blot tilbage med F.A. Hayeks egne ord at beskrive, hvad der karakteriserer den sociale orden, som en *katallakse* er:

1. »everything will be produced which somebody knows how to produce, and which he can sell profitably at a price at which buyers will prefer it to the available alternatives.«
2. »everything that is being produced is produced by persons who can do so at least as cheaply as anybody else who in fact is not producing it.«
3. »everything will be sold at prices lower than, or at least as low as, those which it would be sold by anybody who in fact does not do so.«¹⁷

Det vil føre alt for vidt at beskrive F.A. Hayeks omfattende teorier om det, som normalt kaldes for makroøkonomi. Det skal dog nævnes, at F.A. Hayeks teorier om penge, inflation, arbejdsløshed m.m. blot er en fortsættelse af hans mikro-

økonomiske teorier. F.A. Hayek afviser som sådan en egentlig makroøkonomi, idet aggregerede størrelser strider mod hans grundlæggende metodiske principper.¹⁸ Efter F.A. Hayeks opfattelse, så skyldes vedvarende arbejdsløshed og inflation faktorer, som er exogene i forhold til markedsprocessen, og han afviser, at vi har mulighed for med makroøkonomiske redskaber at bekæmpe inflation og arbejdsløshed på længere sigt.

6. Afslutning

Denne alt for korte introduktion til F.A. Hayeks politiske og sociale teori har forhåbentlig givet læseren et lille indblik i, hvor interdisciplinær, ambitiøs og abstrakt hans tænkning er. Selv om F.A. Hayek har mange åndsfæller – Kant, Hume, Adam Smith, Carl Menger, Ludwig von Mises og – selv om F.A. Hayek nok ikke ville være glad for at vedgå det – John Stuart Mill – så vidner hans tanker om et skridt væk fra at vurdere politiske, sociale og kulturelle forhold via referencer til forskellige moralske og politiske principper som f.eks. lighed, frihed, retfærdighed og retfærdighed og over til at vurdere dem efter deres evne til kulturelt at transmittere og generere praktisk viden. Hermed har F.A. Hayek rekonstrueret den klassiske liberalisme på en yderst genial, omend ikke uproblematisk måde.

Noter

1. En lignende fortolkning kan ses i *Hayek's Social and Economic Philosophy* af Normann Barry p.5: *Hayek's The New Right & the Crisis of Social Democracy* af Samuel Brittan p. 31f - og noget lignende hos F.A. Hayek selv i *New Studies* p. 304.
2. John Grav forklarer dette begreb i *Hayek On Liberty* af John Gray p. 59 ir. Med begrebet »evolutionary utilitarism« udtrykker John W. Chapman det samme, som menes med indirekte utilitarisme. John W. Chapman: *Justice. Freedom and Property in Nomos XXII. »Property.* New York. 1980, p. 293f.
3. En forkert overførsel af metoderne fra naturvidenskaberne til samfundsvidenskaberne kalder F.A. Hayek for »scientism«. Objektivisme, historicisme, metodisk kollektivism og konstruktivistisk rationalisme er således alle i F.A. Hayeks øjne scientistiske. Objektivisme er den behaviouristiske psykologiske teori, som antager, at alle mentale forhold kan forstås i fysiske termer, og at subjektive forhold dermed kan forstås via den observerede fysiske adfærd. Historicisme er den forestilling, at historien har et bestemt forløb, som kan forstås »via erkendelsen af«, at der er love for historiens udvikling. Den metodiske kollektivism går ud på, at kollektiver står for specifikke eksistenser. Konstruktivistisk rationalisme står for, at når mennesket har skabt de institutioner, som civilisationen bygger på, så kan mennesket også lave dem om eller ændre dem, så de lever op til bestemte ønsker og mål.
4. Norman P. Barry argumenterer i *Hayek's Social and Economic Philosophy* (p. 16ff) for, at de to sæt af sondringer er uforenelige, da falsifikation ikke er mulig af teorier om den fænomenologiske verden, medens de er det ved teorier om både simple og komplekse fænomener. Når Norman P. Barry kommer til dette resultat, så skyldes det, at han sætter lighedstegn mellem F.A. Hayeks og Ludwig von Mises' forståelse af de fænomenologiske verden. I L. Mises' version er falsifikation udelukket, da vi på grundlag aksiomer, som vi udleder via introspektion, deducerer os frem til sociale strukturer, som er å priori gyldige. F.A. Hayeks forståelse af den fænomenologiske verden er dog ikke den samme som Ludwig von Mises'. F.A. Hayeks teorier er ikke å priori gyldige. De har karakter af påstande, som principielt – omend det i praksis vil være vanskeligt – kan falsificeres. I de værker, hvor F.A. Hayek primært beskæftiger sig med sondringen mellem en objektiv fysisk og en fænomenologisk verden, der er der en kraftig antydning af falsifikationskriteriet (jf. f.eks. *Counter Revolution of Science* p. 42). Endelig er et af de vigtigste kendetegn ved komplekse fænomener fraværet af oplysninger om det enkelte individuelle element (*New Studies* p. 27) og dernæst fraværet af oplysninger af en grundlæggende subjektivistisk karakter. Tanker om komplekse fænomener og en fænomenologisk verden er ikke fundamentalt forskellige.
5. Kapitel 3 i *New Studies* »The Primary of the Abstract« er en god fremstilling af F.A. Hayeks teori om den fænomenologiske verden.
6. *New Studies* p. 36.
7. Jeg kan derfor vanskeligt se, at den moderne EDB-teknologi fundamentalt vil være i stand til at ændre på de begrænsninger, som den menneskelige hjerne er underkastet.
8. *New Studies* p. 26 f. 9) Ibid.
10. Sir Isaiah Berlin: *Two Concepts of Liberty* Oxford, 1958.
11. *Law, Legislation and Liberty* vol. 1. p. 55f.
12. *Hayek on Liberty* p. 69. F.A. Hayek har ikke selv anvendt termen commonlaw-retsstat; men med begrebet giver John Gray en glimrende karakteristik af F.A. Hayeks politiske ideal.
13. Præsenteret første gang for et større publikum i *Vejen til tradition* p. 85ff: Den danske udgave fra forlaget i Haarbby, Haarbby 1981.
14. Det konkrete kriterium for sondringen mellem nomos og thesis er graden af abstraktivitet.
15. Det er synd, at F.A. Hayek ikke systematisk har skrevet om begrebet enrepreneurship, men hans forståelse af markedsprocessen er, som Israel Kirzner i *Competition and Entrepreneurship*, Chicago 1973, så overbevisende har vist det, helt i overensstemmelse med dette begreb.
16. *Law Legislation and Liberty* vol. 3. p. 70f.
17. *Law Legislation and Liberty* vol. 3. p. 74.
18. Hayek i *Social and Economic Philosophy*.

Flemming Chr. Nielsen – en kulturel isbryder

Af Niels E. Borges

»Lenin havde erkendt, at Marx' indsigt retfærdiggør terroren, thi terroren er ikke blind vold; men den er en katalysator, som fremskynder historiens bevægelse. Terroren likviderer alle, der som personifikationer af økonomiske kategorier, bærere af bestemte klasserelationer forsinker den historiske udvikling. Disse bærere er forbrydere uden personlig forbrydelse. De er objektive fjender, som tilhører døende klasser,« skriver Flemming Chr. Nielsen i bogen *Den retfærdige fremtid – et essay om Marx og Lenin* (Forlaget i Haarby, 1983). Niensens bog er et studie i den marxistiske, totalitaristiske fanatismes terror mod anderledes tænkende. Præcis menneskerettigheder og pluralisme er nøgleordene for Niensens efterhånden store skribentvirksomhed ved Jyllands-Posten.

Nielsen er, om nogen, den skribent, som konsekvent er »dissident samvittigheden« i debatten i Danmark. I langt den overvejende del af de mange artikler, kronikker, bog- og tv-anmeldelser kommer den åbenlyse interesse og medleven for det undertrykte østeuropæiske folk til udtryk. Specielt har Polen Niensens største bevågenhed, hvorfor jeg har valgt at omtale dette foruden det danske anti-totalitære tidsskrift *Epoke*, som Nielsen var redaktør af.

Polen

Efter at den polske arbejder- og folkebevægelse Solidarnosc blev destrueret i den marxistiske terminologis hellige navn, interviewede Nielsen i al hemmelighed Lech Walesa kort før de af Jaruzelski-juntaens foranledigede »Pinochetvalg«. Samtlige danske partier bakkede Jaruzelski's skinvalg op, da partiernes logik gik på, at såkaldte valg i østeuropæiske lande er udtryk for demokrati. Elmquist var primus motor i dette beskidte spil med General Jaruzelski mod Solidarnosc og det polske folks stadige håb om frihed.

Nielsen kritiserede Elmquist ganske markant; men Udenrigsministeren fik også på hatten, da han i tv-avisen omtalte, at amnestien omfattede alle, hvilket den naturligvis ikke gjorde. Og hvad nytter det, at man frigiver mennesker, som sidder inde for at tænke, når de slippes løs i et endnu større fængsel?

Da den polske »Kaj Munk«, Jerzy Popieluszko, dræbtes af en af regimets sydamerikansk inspirerede dødspatrujer, gjorde Nielsen læserne opmærksom på den typiske danske larmende tavshed omkring mordet, som – hvis det var blevet begået af kapitalistiske lakajer- ville have medført ramaskrig. Men det er måske også at gå for langt, når man ligefrem ønsker officielle protester, da et af broderfolkets tapreste sønner tortureres og myrdes på bestialsk vis. For ikke at tale om demokrati, som både K.B. Andersen og Kjeld Olesen mente var at gå for vidt!

Den vestlige accept af juntalederen Jaruzelskis despotiske styre fik Nielsen til at skrive følgende: »... omend den polske undergrundspresse undrer sig over at se de stadige håndtryk, der udveksles mellem Jaruzelski og de vestlige politikere, og hver gang spørger, hvorfor de samme politikere ikke hilser på

Irans Khomeini, Chiles Pinochet og Sydafrikas Botha.« (J-P 22-12-85).

Med ovennævnte syn i baghovedet opfordrede Nielsen Udenrigsminister Elleman til »diplomatisk anarki« på et officielt besøg i Polen ved at besøge Walesa, lægge en krans på Popieluszkos grav og handle ind i Warszawas stormagasiner, hvor der så at sige intet er værd at købe. Om Niensens konstante gøren opmærksom på undertrykkelsen i Polen har båret frugt, er et spørgsmål. Men Ellemans seneste besøg (ih, hvor han dog rejser!) i Polen indikerer kraftigt, at Nielsen har haft held med sin opfordring til at skabe diplomatisk anarki – at dømme efter den hjemlige presse. Den mente generelt ikke, at Elleman skulle tale magthaverne imod, men så sandelig være venlig over for frihedsslagterne – som en anden Chamberlain på besøg i München.

Epoke

Nielsen er afgjort »et barn« af 70'ernes dissident litteratur, foruden George Orwell, Karl Popper, Arthur Koestler, Leszek Kolakowski, Raymond Aron, Bernard-Henri Levy og Andre Glucksman. Og det af Nielsen redigerede tidsskrift »*Epoke*« var et forsøg på at gøre nævnte tænkeres ideer åbenbare for et større publikum. »*Epoke*« må siges at være klart det bedste alternativ til den midter- og venstre-orienterede tidsskriftsmasse.

»*Epoke*« udkom i 1985 og '86 i ialt 8 nr. De 4 første numre udkom i 2000 eksemplarer til abonnenter, medens de 4 sidste numre udkom som tillæg til J-P i 130.000 ekpl. Mottoet var: »Vi foretrækker åndsfrihed og politisk pluralisme. Totalitære regimer til højre og venstre bryder vi os ikke om.« (nr. 1).

Naturligvis blev *Epoke* klicheagtigt kaldt sort og reaktionært. Undertegnedes indvending mod *Epoke* var, som udtrykt i *Libertas*-lederen nr. 1-2, at stoffets tyngde var anti-marxistisk, medens det substansielle i frie samfund, individets umistelige rettigheder, tildelt en mindre fremtrædende plads, og præcis erkendelsen heraf er værnet mod det Orwellske tyranni. Lighedsbegrebet behandlede dog af professor i filosofi Justus Hartnack i en særdeles velargumenterende artikel, som han naturligvis fyldigere gør rede for i sine seneste bøger, omend hans kritik af Robert Nozick er ved siden af.

I nr. 2 introduceredes Hayeks syn på fagforeningsspørgsmålet, som foruden Milton Friedman og nu historikeren Poul Johnson, er blandt de i Danmark mest kendte nyliberalkonservative tænkere. Fejlen var blot, at artiklen var skrevet af Arne Lund (MF for C), som ingen indsigt eller kendskab har til Hayeks gigantiske forfatterskab. Derfor blev den socialistiske økonom Hans Aages angreb herpå ganske let. I parantes bemærket skrev jeg et langt svar på Hans Aages ganske let gennemskuelige og ganske upræcise misfortolkning af Hayek. Uheldigvis kunne artiklen ikke bringes, da magasinet skulle være et tillæg til J-P, hvorfor man ikke kunne videreføre debatten, som kun få procent af læserne havde kendskab til. Af yderst prisværdige og læseværdige artikler bragtes F.A. von Hayeks *Kilden til vor moral*, den svenske nyliberale professor

Lars Gustafssons *Revolutionens elendighed og succes*, (følgende oversat til dansk: *For friheden og Bernard Foys tredje rokade*), Poul Johnson: *Politik – en død profession*, Leszek Kolakowski *Dommen over moderniteten*, Lars Gustafsson *Den svenske ideologi* og Uffe Østergaards *Frihedsgudinden lyser igen*. Nævnte artikler gav *Epoke* et mere liberalt skær end de relativt mange anti-artikler.

Berlingske Tidende skrev i en anmeldelse af *Epoke*, at det henvendte sig til ultrareaktionære. Misundelse på, at J-P var i stand til at fostre et kreativt idemenneske som Nielsen i modsætning til egne, efterhånden lidet læseværdige kulturskribenter, som interesserer sig for alt, hvad der rører sig på midten og på venstresiden i dansk kulturliv, f.eks. ties *Libertas* ihjel åbenlyst. Og så kalder Tante Berlingeren sig for borgerlig!

Dette hænger godt i tråd med Nielsens leder i det (hidtil?) sidste *Epoke*, at det paradoksalt kunne konstateres, at de mest engagerede og diskuterende læsere hørte hjemme på venstrefløj. Den borgerlige presse var negativ og holdt kæft. Istidsmagerne frøs den nielsenske ideild til is.

Nielsens lidenskab er anti-totalitarismen, som historikeren Poul Johnson forener med laissez-faire økonomi, som er en tænk, Nielsen for al kraft har søgt at gøre læserne interesserede i. Og det geniale ved Johnson er, at han forener totalitarismen og markedsøkonomien i et sprudlende og engageret, varieret sprog med mange interessante detaljer. Det betyder, at ældre generationers antitotalitarister kan forenes med unge tilhængere af frimarkedsøkonomi. Problemet med antitotalitarismen er, at den så at sige kanalisere opmærksomheden væk fra vor egen stækkede frihed og daglige tiltag fra politikerside på at indsnævre autonomien af staten.

Jeg vil slutte denne artikel om Nielsens fremragende indsats for friheden og evnen til at skabe debat, hvor utallige andre emner kunne være berørt, og introducere nye forfattere med nogle ord af Poul Johnson i et interview af Nielsen med den i Danmark kontroversielle overskrift, *Længe leve kapitalismen*: »Politiske indgreb fører til langsomme fremskridt, magre resultater og hyppige sammenbrud. Økonomien fungerer kun, når politikerne trækker sig diskret tilbage. Derfor må vi regne med, at begrebet politik er døende. Politik har slået fejl. Politikerne har ikke opfyldt forventningerne.« (J-P 1/12-86).

Tocqueville og demokratiet

Dominique Bouchet, sociolog og økonom, lektor ved Odense Universitet, er forfatter til »Farvel til skriftkulturen«, udg. på Chr. Ejlers Forlag 1988. Medforfatter til »Fremtiden er ikke, hvad den har været,« Fremad 1987. Medredaktør af tidsskriftet »Paradigma«.

Af Dominique Bouchet

»Afhængigt af, om vi opnår den demokratiske frihed eller det demokratiske tyranni, vil verdens skæbne blive forskellig, og man kan sige, at det i dag afhænger af os, om Republikken ender med at blive indført overalt eller afskaffet overalt.«

Alexis de Tocqueville 1848. Avertissement à la douzième édition de La Démocratie en Amérique.

1. Panorama

Alexis de Tocqueville, født i Paris i 1805, blev en af de få franske adelsmænd, der i demokratiet så en ny, mulighedsrig samfundsform og ikke en katastrofe. De fleste aristokrater på hans tid mente, at den franske revolution ødelagde enhver form for sundt samfundsliv, og derfor var de af den opfattelse, at det gjaldt om at gøre alt det, der kunne gøres, for at komme tilbage til den verden, der nu var gået tabt.¹ Tocqueville, derimod, var klar over, at dette ikke kunne lade sig gøre, thi grundlaget for et sådant samfund var visket ud. Han lod sig ikke af den grund forføre af den moderne eskatologi, som reducerede historien til en ny form for skæbne, hvor produktivkræfternes udvikling i det lange løb skulle sikre paradiset på jorden og gøre politikken overflødig.² Nej, samfundets kurs var ikke sikret af nødvendigheden; menneskene var stadig aktørerne, og det, som var på spil i disse udfordringstider, var netop at sikre en fremtid, der var menneskeværdig.³ Det moderne samfund, der var ved at blive etableret, var fanget i et bemærkelsesværdigt problemskabende og grundlæggende modsætningsprincip: Demokratiet kunne lige såvel bane vejen for en større despotisme, som det kunne bidrage til myndiggørelsen af hele befolkningen. Friheden var ikke garanteret af den erklærede lighed: Friheden skulle sikres mod selve lighedsidealet.

I en tid med forandringsmuligheder som vores, hvor så godt som alle de institutioner, vi har skabt i forbindelse med etableringen af det demokratiske samfund, overvejes på ny, kan megen inspiration hentes hos Alexis de Tocqueville, ikke så meget hvad angår de konkrete løsninger som derimod de ideer, der muliggør forståelse af en ny situation.

Der findes mange, ikke aristokrater, men teknokrater og økonokrater, som i dag ikke kan indse, at vi står over for betydelige ændringer, som ikke vil kunne klares med rutinen. Disse ændringer kræver nytænkning og reorganiseringer. Men heldigvis findes der færre og færre, der tror, at samfundet er sat på skinner, og politikken vil måske atter kunne få sin betydning, når aktørerne vil indse, at teknikken eller økonomien ikke dikterer historien, men menneskene i deres valg af værider, redskaber, teknikker, institutioner og livsmåder.

I den nuværende krise hersker der tvivl om staten, økonomien og politikken. Velfærdsstaten udsættes for kritik fra højre og venstre. Det er ikke så let at finde ud af, hvad der er højre og venstre i politikken. Dagens væsentlige spørgsmål lader sig ikke indfange af den gamle højre/venstre akse. Arbejdsløshe-

den og forureningen sætter det gamle økonomiske redskab over for opgaver, som ikke umiddelbart kan løses, uden at redskabet fornyes. De tidligere herskende forestillinger om vort forhold til naturen, om vor fremtid, om arbejde, om fællesskab, ja, selv om videnskab, udviskes. De nye forestillinger bliver til på grundlag af de overvejelser, vi gør os. Helt centralt for disse overvejelsers frugtbarhed er forståelsen af moderniteten og dermed af, hvad demokratiet er.

Alexis de Tocqueville kan hjælpe os med at forstå moderniteten og dens krise.⁴ Hinsides de forskellige politiske regimer, som organiserede magten i hans tid, så han tydeligt det fælles, det radikalt nye. Han kunne allerede karakterisere det: Den nye samfundsform var *demokratisk*.

Det demokratiske kunne ikke reduceres til blot at være folkets magterobrning fra monarkiet eller aristokratiet. Denne opfattelse havde de revolutionære selv, og mange historikere valgte at fortælle revolutionens historie, som læst ud af dens aktørers selvforståelse. Men Tocqueville bemærkede tidligt, at de revolutionære tider er tider, hvor historien tilsløres af ideologien: Aktørerne får svært ved at forstå, hvad de er med til i disse tider. De overvurderer betydningen af deres handlinger. For Tocqueville er revolutionen blot udfaldet af de tendenser, som var forankret i den tidligere samfundsform. For Tocqueville fejler revolutionen ikke undertrykkelsen bort; den definerer frihedsproblemet i nye termer, på nye betingelser.

Tocqueville så det demokratiske samfund blive etableret på grundlag af et samfund, hvori monarkiet herskede, og blev betydeligt præget af dette. Man skal tale om det demokratiske *samfund*, thi der er tale om det; som Tocqueville kalder »un état social«, og som vi kunne kalde »en samfundsform«, en måde, hvorpå samfundet er, og ikke blot et politisk regime. Den demokratiske samfundsform kender flere politiske regimer; men det væsentligste er i selve formen og ikke i regimerne.

Det er således det fælles og det radikalt nye i forhold til den tidligere måde at organisere samfundet på, som Tocqueville mener, det er vigtigt at være opmærksom på. I det traditionelle samfund hvilede det samfundsmæssige bånd på delingen: *Hierarkiet* var et grundlæggende princip i samfundet, som holdt enhver på sin plads. Det moderne samfund etableres, når samfundet erstatter dette ældgamle princip med et nyt: Samfundet bindes i dets stræben efter lighed. Det er netop *lighedsidealet*, som derefter udgør det samfundsmæssige bånd. Meget er dermed forandret; men dette skal ikke tilsløre, at samfundet grundlæggende forbliver optaget af det samme afgørende problem: At få samfundet til at hænge sammen. Måden, hvorpå dette sker i det moderne samfund, er betydeligt præget af det traditionelle samfunds sidste organiseringsform med en monark som garant for sammenhold.

Tocqueville har ingen særlig sympati for absolutismen, tværtimod: Han mener, at monarkiet, som det fungerede før revolutionen i Frankrig, havde ødelagt de samfundsmæssige bindinger, sådan som de fungerede i det aristokratiske system. Enevolds despotiet havde centraliseret så meget, at magten

havde mistet sine sikkerhedsventiler. Tocqueville mener med Montesquieu, at *magten* bedst organiseres således, at den sætter sine egne bremses, og at dette gøres ved, at der etableres en mangfoldighed af beslutningsinstanser af politiske institutioner, som bringer hinanden i ligevægt og dermed forhindrer magtens vildfarelse. Et sådant system, mener Tocqueville, fandtes, da aristokratiet udgjorde en betydelig magtfunktion forankret i de lokale forhold, som kunne påvirke eller modvirke kongen.

Men despotismen havde erobret den lokale magt og centraliseret alle beslutningerne. Den havde gjort aristokratiet til en overflødig klasse, hvis berettigelse ikke længere kunne opfattes af resten af befolkningen, som derefter ønskede denne klasse afskaffet, hvor den i stedet burde have taget sig mere i agt for selve despotismen som form og mindre for aristokratiet som klasse.

Det er ikke Tocqueville, men Reinhart Kosselleck, som bedst har analyseret, hvordan absolutismen opstod som løsning på de problemer, samfundet var blevet fanget i, da dets medlemmer ikke længere delte den sammen religion og begyndte at slås indbyrdes i borgerkrige, al den stund religionen stadig var så grundlæggende i samfundet, og tolerancen og pluralismen på disse områder ikke var mulig. Den tyske idehistoriker skrev i 1953 sin disputats⁵ om bl.a. opkomsten af den moderne statsræson, som ved at hæve sig op over moralen og religionen bragte en ende på den tilstand, der havde hersket, efter at kirken i det 16. århundrede mistede sin enhed, og den samfundsmæssige orden, den sikrede, brød sammen.

Tocqueville havde ikke set denne udvikling. Den kritiske afstand til religionen, som en seriøs moderne analyse kræver, var ikke så nem at opnå i hans tid. Det er ikke så meget kirken, han fokuserede på, som adelsstanden. Han var ganske vist klar over, at kirken var blevet en institution adskilt fra befolkningen,⁶ men det er mest adelsstandens forvandling til en kaste uden politisk funktion, som han interesserede sig for. Dermed så han klart forskellen mellem det franske og det engelske monarki. I Frankrig blev adelsstanden frataget sin lokale administrative magt uden at komme til at få særlig indflydelse på regeringen nationalt. Til forskel fra, hvad der skete i England, hvor den økonomiske rigdom blev organiseret i hænderne på en ny klasse helt uden om aristokratiet, ja, snarere imod aristokratiet, som kunne betragtes som en snylterklasse. Tocqueville ser et nyt samfund hvilende i sig selv opstå ved siden af det gamle: Le Tiers Etat med sit eget aristokrati: Borgerskabet.

Læseren tænker måske nu på Marx, som ligeledes pegede på opkomsten af de nye klasser, som ifølge hans analyse skulle være dem, som erobrer kommandoen over historien. Tocqueville adskiller sig dog væsentligst fra Marx ikke så meget på grund af sit syn på aristokratiets rolle; men fordi han ikke reducerer historien til pengeakkumulation eller klassekamp.

Det er nyttigt at læse Marx.⁷ Hans analyse af kapitalakkumulationen er det væsentligste bidrag til forståelsen af økonomiens status i vort moderne samfund. Ikke desto mindre er det farligt at nøjes med hans analyse af religion og politik. Tocqueville er en bedre hjælp, hvad det angår, og dette til trods for, at Tocqueville overså mange af det økonomiske felts mekanismer.

Ligesom alle det 19. århundredes samfundsforskere havde Tocqueville en tendens til at reducere den samfundsmæssige udvikling til en forenklet strukturs udviklingslogik. For Marx

var kapitalen det afgørende; for Tocqueville lighedsidealet. Men det særlige ved Tocqueville er netop bevarelsen af det politiske spørgsmål i en tid, hvor samfundsanalysen mere og mere var præget af en tildækning af dette spørgsmål bagved det økonomiske spørgsmål.

Tocqueville reducerer altså ikke samfundet til dets økonomiske dimension. Hans understregning af betydningen af det, som Castoriadis⁸ kalder det imaginære, er bemærkelsesværdig. For Tocqueville er det afgørende, at den ændringsproces, som munder ud i det moderne demokratiske samfund, angår holdninger til grundlæggende værdier, dvs. at en ny måde at se tingene på er ved at opstå.

Afgørende for denne måde at organisere verden på er forestillingen om *lighed*. Der bliver ikke længere henvist så meget til Gud som til *folket*. For Tocqueville har forestillingen om folket, som er en abstraktion, erstattet den tidligere så centrale Gudsabstraktion.⁹ Folket tilhører det imaginære; det findes kun takket være forestillingen om det. Ligheden er ligeledes en imaginær størrelse. Her er det på sin plads at lade Tocqueville komme til orde og dermed introducere det centrale begreb »den offentlige mening«. I *De la Démocratie en Amérique*'s andet binds tredje del finder man følgende bemærkninger.

»Man har endnu ikke kendt samfund, hvor betingelserne var så lige, at der hverken fandtes rige eller fattige og dermed heller ikke herrer og tjenere. Demokratiet forhindrer ikke, at disse to klasser findes; men det ændrer deres karakterer og modificerer deres (indbyrdes) forhold.« (Oe 1.2:185; GF II:221; USA:573).

»Lige meget, hvordan rigdom og fattigdom, magt eller pligt til at adlyde, i al deres tilfældighed skaber afstande mellem to mennesker, så vil den offentlige mening, baseret på tingenes almindelige orden, tilnærme dem et fælles niveau og *skabe en slags imaginær lighed imellem dem på trods af den reelle ulighed i deres livsbetingelser*.

Denne almægtige offentlige mening ender med at trænge ind i sjælen, selv på dem, i hvis interesse det er at bekæmpe den; den indvirker på deres dømmekraft samtidig med, at den betvinger deres vilje.« (Oe 1.2:189-90; GF II:226; USA: 576-77, min kursivering).

Således understreger Tocqueville betydningen af det, man forestiller sig. Det væsentligste er ikke, om der faktisk findes en større lighed, men hvad man mener er, og hvad man mener burde være. *Den offentlige mening* spiller en afgørende rolle i demokratiet, mener Tocqueville. Det er den, der indtager den plads, som i det traditionelle samfund var religionens. I kapitlet om »Om de vigtigste kilder til tro og meninger hos de demokratiske folk« i *De la Démocratie en Amérique* forklarer han først, at:

»Det er let at se, at et samfund ikke kan trives, hvis dets borgere ikke har en fælles tro at samles om, ja, det vil ikke engang kunne eksistere. For uden et fælles idégrundlag bliver der ikke noget samarbejde (action commune), og er der intet samarbejde, finder man måske fremdeles mennesker, men ikke noget samfund. For at man kan tale om et samfund, og for at dette samfund skal kunne trives, må alle borgerne altid kunne samles om visse grundlæggende ideer, og dette er umu-

ligt, hvis ikke den enkelte henter sine meninger fra en fælles kilde og godtager færdige opfattelser.« (dk:62; Oeuvres 1.2:16; GF II: 15; USA: 433-4).

Tocqueville forklarer derefter, at den offentlige mening i det demokratiske samfund bliver til en slags tro for masserne, som nu dyrker sig selv.

»Eftersom borgerne bliver stadig mere jævnyrdige og lige, bliver de mindre og mindre villige til blindt at tro på en bestemt mand eller en bestemt klasse. I stedet tror de mere og mere på flertallet (la masse, the mass), og det bliver i stadig stigende grad den offentlige mening, som styrer verden. I det demokratiske samfund er den offentlige mening ikke bare den eneste vejleder for den enkeltes tanke; den får også uendelig større magt end i andre samfund. I lighedens tidsalder tror mennesker ikke længere på hinanden, fordi alle ligner hinanden; men denne lighed giver dem samtidig en næsten ubegrænset tiltro til den offentlige mening. Når alle er lige oplyste, findes det lidet sandsynligt, at sandheden ikke skulle være at finde hos flertallet.« (dk:63; Oe 1.2:18; GF 11: 17; USA:435).

I en tid, hvor opinionsundersøgelsernes rolle bliver større og større, er disse skarpsindige bemærkninger stadig aktuelle. For et hundrede og halvtreds år siden så også Tocqueville opkomsten af *massesamfundet*, et samfund truet af middelmådighed, ligegyldighedsudbredelse og af en ny form for despotisme, som Tocqueville benævner *flertallets tyranni*, dvs. magtfrarøvelse i flertallets navn vel vidende, at flertallet først og fremmest er en abstraktion.

»Despotismen, som er mistænksom af naturen, ser i menneskenes isolation den bedste garanti for sin egen bestandighed, og den gør sædvanligvis alt, hvad den kan, for at isolere dem. Af alle menneskelige laster er der ingen, der passer despotismen så godt, som egoismen. En despot tilgiver gerne, at hans undersætter ikke elsker ham, blot de heller ikke elsker hinanden. Han beder dem ikke om hjælp til at lede staten; det er nok, hvis de ikke tracter efter selv at styre den.

Ligheden placerer menneskene ved siden af hinanden uden et fælles bånd til at holde dem sammen. Despotismen rejser barrierer mellem dem og adskiller dem. Ligheden indretter det, så ingen tænker på sine medmennesker, og despotismen *gør en slags offentlig dyd af ligegyldigheden*.

Despotismen, som til enhver tid er en fare, skal man således være særlig på vagt over for i demokratiets tidsalder. «(Oe 1.2:109; GF II:131; USA:509-10 – min kursivering).

Det demokratiske samfund karakteriserer Tocqueville som et samfund, hvor lighedsidealet tenderer mod at ødelægge frihedssbetingelserne. For det første, fordi der let kan opstå en despotisme, som holder alle undertrykte i lighedens navn, for det andet, fordi alle bliver fanget i et statusræs hidrørende fra de bestræbelser, som lighedsidealet kræver af dem.

»Når ulighed er den almindelige tilstand i samfundet, vækker selv de største uligheder ingen opmærksomhed: når alt er næsten lige i samfundet, krænker selv den mindste ulighed. Derfor bliver ønsket om lighed mere umætteligt, desto større ligheden bliver.

Blandt de demokratiske folkeslag opnår menneskene let en vis lighed; men de vil aldrig opnå den lig-

hed, de higer efter. Denne trækker sig til stadighed tilbage foran dem uden dog nogensinde at forsvinde helt af syne, og, idet den trækker sig tilbage, lokker den dem til at følge efter sig. Uophørligt tror de, at de vil gribe fat i den, og uophørligt undslipper den deres favntag. De ser den tæt nok på til at kunne se dens tiltrækkende sider; de er dog aldrig så nær, at de kan tage den i besiddelse, og de dør, før de har nydt dens sødme til fulde.

Dette er årsagen til den ejendommelige melankoli, som indbyggerne i demokratiske lande ofte fremviser midt i al deres overflod, og den livslede, der sommetider griber dem midt i en rolig og bekvem tilværelse.«

I massesamfundet bliver samfundsmedlemmerne til individualister, som går mere op i at sammenligne sig selv med naboerne end i fælles anliggender.

»Demokratiet afholder menneskene fra at komme tæt på deres medmennesker; men de demokratiske revolutioner får dem til at flygte fra hinanden og viderefører, midt under ligheden, det had, som fødtes af uligheden.« (Oe 1.2:108; GT IL 130; USA:509).

For Tocqueville er individualismen »af demokratisk oprindelse og truer med at udvikle sig i takt med lighedens udbredelse.«

»Individualisme er en rolig og reflekteret følelse, som gør den enkelte borger tilbøjelig til at isolere sig fra sine medmennesker og til at trække sig tilbage med sin familie og sine venner, for, når han således har skabt sig sit eget lille samfund, at overlade det store samfund til sig selv.« (Oe 1.2:105; GF 11:125; USA:506; dk:86) forklarer Tocqueville. Når individualismen udbreder sig, mister samfundet således det nødvendige engagement, som den ernærer sig ved. Tocqueville understreger også tendensen til hedonisme og letkøbthed:

»Et af den demokratiske tidsalders særlige karakteristika, er den smag for nemme succeser og øjeblikkelig nydelse, som alle mennesker føler. Dette genfinder man inden for såvel intellektuelle som alle andre løbebaner. De fleste af dem, som lever i lighedens tidsalder, er optændt af på én gang heftig og kraftsløs ambition. De vil gerne opnå stor succes her og nu; men de vil også undgå at gøre de store anstrengelser for den. Disse modsatrettede følelser leder dem til en søgen efter generelle ideer, ved hjælp af hvilke de kan smigre sig med at skildre omfattende ting uden for megen ulejlighed og tiltrække sig offentlighedens opmærksomhed uden besvær.

Og jeg ved ikke, om de gør fejl i at tænke således, for deres læsere viger lige så meget tilbage for tilbunds gående grundighed som de selv og søger, almindeligvis blot nemme fornøjelser og kundskab uden indsats med hensyn til deres åndsliv.« (O 1.2:24; GF:25; USA:440, min understregning).

Det er således en meget moderne analyse af vort samfund, som vi kan læse hos Tocqueville, især i hans *De la démocratie en Amérique*. Selvfølgelig finder man også betragtninger, som mest skyldes datidens begrænsninger og lidt Tocquevilles nostalgi efter tider, som aldrig fandtes, hvor aristokratiet skal have sikret friheden. Men selv disse mærkværdige betragtninger og fejltagelser er lærerige. En bog skal ikke læses, som den fromme læser Bibelen. Der kan læres meget af Tocquevilles blinde pletter og vrangforestillinger, og der kan også læres meget af den måde, hvorpå han, ligesom Marx, blev misbrugt af en »isme«.

Det sidste vil vi ikke beskæftige os meget med i denne

omgang, men huske på, at den liberalisme, Tocqueville talte om, var politisk: »For at bekæmpe det onde ved ligheden er der kun ét middel, der duer, og det er den politiske frihed,« skrev han (Oe 1.2:112; GF II:135; USA:513).

Meget af den liberalistiske ideologi går netop ud på at lad økonomien fare og selv blive individualist og dermed bidrag til formindskelsen af den politisk frihed.

Det følgende skal forsøge at uddybe vor forståelse af demokratiet ved netop at behandle Tocquevilles brug af Amerika til analysen af de problemer, som Europa stod overfor dengang.

2. Skotom

Tocquevilles bemærkelsesværdige fejltagelse var, at i Europa blev demokratiet faktisk etableret på grundlag af, hvad han troede stod i vejen for dets dannelse.

Tocquevilles analyse af demokratiet i Amerika er i nogen grad paradoksal. I indledningen får vi at vide, at netop i Amerika finder man demokratiets rene form. Alt er fuldstændig synligt; thi ingenting står i vejen: Der er intet, der forstyrrer gennemskueligheden. I Europa derimod udgør folkets kamp mod adelsstanden og adelsstandens modstand et forstyrrende moment, mener Tocqueville. Imidlertid er denne form for demokrati, som Tocqueville fandt på det amerikanske kontinent, et særtilfælde, hvor demokratiet i virkeligheden synes at afvige fra dets normale kurs og form på grund af særlige omstændigheder, og det, som Tocqueville forgiver at finde der, er netop det, som ikke er der: *Forholdet mellem lighed og despotisme*.

Det som kan iagttages i Amerika, er sammenhængen mellem lighed og frihed; men netop det, mener Tocqueville, skyldes særlige omstændigheder. Han nævner de udvandrendes mentalitet, deres bosættelsesvilkår. Og det er, som om Tocqueville gerne vil have, at det, som Amerika fik ved held, skal udvikles i Europa ved brug af en videnskab, han kalder for »en ny politisk videnskab for en verden, som en helt ny.« (Oe 1.1:5; GF H 1:62; USA 12; dk:6). Og dette fordi en uimodståelig revolution må bringe en ny form for despotisme til veje og derved en ny verden i fare.

Tocquevilles omveje, hans noget indirekte måde at kaste lys over det demokratiske problem i Europa, synes at være begrundet i de gamle nationers manglende evne til at forstå og påtage sig den demokratiske verden. I stedet for at forstå det, som er sket, og det, som sker, er de europæiske nationer fanget i denne proces, uden nogen form for indsigt eller styring. Den tidligere herskende klasse er delt i to lige så tåbelige måder at reagere på: »Laissez-faire« og reaktionen. De, som overtager magten, er så optaget af denne magtovertagelse, at de overser selve spørgsmålet om magtens væsen og forvandlinger. Tocqueville tager den omvej til Amerika, fordi Amerika netop er fri for disse konflikter. Som Tocqueville udtrykker det; det amerikanske samfund stemmer overens med dets »etat social«. Sagt på en anden måde: I Amerika er folket det, som hersker over det politiske liv, lige som Gud hersker over universet: Folkets er altings årsag og hensigt (la cause et la fin de toute chose); alt stammer fra det, og alt bliver opslugt af det (jvf. Oe 1.1:56; GF 1:120; USA:60).

Systemet synes lige så enkelt som det gamle, det traditionelle, hvor Gud var forklaringen på alt og den, der opslugte alt og alle. Tocqueville går så vidt som til at sige, at samfundet i Amerika vedkender sig selv som det, det er, uden problemer,

uden vold, uden konflikter. Imidlertid er det netop denne overensstemmelse mellem samfundet og demokratiet, en overensstemmelse, som betyder konfliktløshed, fællesskab og forening for samfundets medlemmer, som udgør problemet.

Her er Tocqueville, ligesom Marx, offer for sin tids herskende myte og drøm om et gennemsigtigt samfund, et slags paradys på jorden, hvor enhver konflikt er utænkelig, og hvor samfundsmedlemmerne lever problemfrit med hinanden. Marx mente, at kommunisme ville bringe en ende på klassekonflikterne; Tocqueville ser i demokratiet, til trods for sin analyse af flertallets tyranni, en klar tendens til opnåelsen af en sådan overensstemmelse mellem samfundet og dets medlemmer, og dette er præcis begrænsningen i Tocquevilles politiske forståelse. De følgende citater skal illustrere dette:

»Det, som holder et stort antal borgere sammen under den samme regering, er meget mindre et velovervejet ønske om at forblive forenede, end det er en instinktiv og på en vis måde ufrivillig overenskomst, som udspringer af følelsernes lighed og meningernes ensartethed.

Man får mig aldrig til at indrømme, at mennesker danner et samfund blot ved at anerkende det samme overhovede og adlyde de samme love. Der er først tale om et samfund, når menneskene betragter et stort antal forhold på samme måde, når de havde samme meninger om et stort antal sager, og endelig når de samme kendsgerninger giver dem de samme indtryk og vækker de samme tanker hos dem.

Uagtet at Anglo-Amerikanerne har flere religioner, har de alle den samme måde at betragte religionen på.

De er ikke altid enige om de midler, man skal bruge for at regere godt, og har forskellige synspunkter mht., hvilken regeringsform der er passende; men *de er enige om de generelle principper, som skal styre de menneskelige samfund*. Fra Maine til Florida, fra Missouri til Atlanterhavskysten, er man af den opfattelse, at enhver legitim magt udspringer af folket. Man har de samme opfattelser af frihed og lighed; man bekender sig til de samme meninger om pressen, om forsamlingsfriheden, om nævningedomstole og om magtudøvernes ansvar. (Oe 1.1:389-90; GF 1:492; USA:373, min kursivering).

Alt dette indskrives sig i en ramme, som er sat af religionen, thi for Tocqueville er religionen den nødvendige begrænsning, som virkelig forener; det fremgår klart af de følgende citater:

»Således har menneskeånden aldrig et ubegrænset spillerum. Uanset dens dristighed vil den fra tid til anden føle, at den må standse foran uoverstigelige barrierer. Før den fornyer sig, er den tvunget til at acceptere visse elementære forudsætninger og lade selv dens dristigste ideer underkaste visse former, som hæmmer og berammer dem.« (Oe 1.1:305; GF 1:398; USA:292).

»Religionen er langt mere nødvendig i den republik, de lovpriser, end i det monarki, de angriber, og mere end noget andet sted i de demokratiske republikker. Hvordan kunne samfundet undgå at gå til grunde, hvis ikke det moralske bånd styrkedes i takt med, at de politiske bånd løsnedes? Og hvad skal man stille op med et folk, der er sin egen herre, hvis ikke det er underkastet Gud?« (Oe 1.1:308; GF 1:401; USA: 294).

»På samme tid, som loven tillader det amerikanske folk at gøre hvad som helst, forhindrer religionen det i at tænke alt og forbyder det at turde alt.

Religionen, som i Amerika aldrig blander sig direkte i regeringen af samfundet, må da betragtes som den vigtigste af landets institutioner, thi selv om den ikke selv har givet dem smag for friheden, så letter den i høj grad deres udnyttelse deraf.« (Oe 1.1:306; GF I:398; USA:292, min kursivering).

Tocqueville var et barn af sin tid og slægt. Hans syn på det helliges betydning blev tydeligt præget af det. Da det blev klart for ham, at samfundet sammenkædes gennem det imaginære, blev den eneste form for det imaginære, Tocqueville kunne komme i tanke om, den, som tidligere fungerede: Det religiøse. Men et hundrede og halvtreds år efter er det lettere at fatte, at det, som binder samfundet sammen i det imaginære, ikke behøver at være det religiøse. Kirken er i dag endnu mindre sammenhængende end dengang, da Tocqueville iagttog dens forfald som institution, og Gud optager i dag endnu mindre plads i folkets forestillingsverden end folket selv, som Tocqueville så rigtigt forudså.

I dag er det muligt at betragte netop det, Tocqueville troede var tilfældigt, som det væsentligste i demokratiet: *Konflikterne og den fortsatte debat om værdierne er konstituerende elementer for demokratiet.*

Demokratiet er ikke paradiset; det er ikke den dybe sammensmeltning af sindene. Demokratiet er det endeløse problem om meningen, den aldrig færdige diskussion om, hvad samfundet burde være.

I det demokratiske samfunds mange varianter er det samfundsmæssige bånd bestemt til at være et åbent spørgsmål uden nogen form for begrænsning – end ikke den religiøse. Demokratiet er en samfundsform, hvor samfundet foreskriver en ubegrænset og endeløs spørgen, hvor befolkningen bliver opfordret til at turde alt. Og hvis, som vi lige har læst hos Tocqueville, religionen er det, der forhindrer befolkningen i at tænke alt og forbyder den at turde alt, så er demokratiet grundlæggende anti-religiøst. Og var det ikke Tocqueville, som i den franske revolution så dens forbindelse med det anti-religiøse? Det var intet særtilfælde: Demokratiet etableres på grundlag af religionens forfald som fællesprincip.¹⁰

Denne tabte form for fællesskab har hjemsøgt de nyetablerede demokratiske samfund. Det er ikke blot Tocqueville, som drømmer om det gamle fællesskab; det gjorde Marx og Durkheim også, og med dem generationer af borgere, som troede, at demokratiet gik ud på at etablere et mere eller mindre videnskabeligt paradis på jorden. Enheden, identiteten er foregøglelser, som har plaget samfundsforskningen, samfundsdebatten og de politiske kampe indtil nu. Så længe demokratiet godtager den gamle fællesskabsform som ideal, er det fanget i et modsætningsprincip, som truer den endnu mere end det flertalstyranni, som Tocqueville så udmærket pegede på. Ja, flertalstyranniet kan faktisk skyldes overseelse af denne grundlæggende modsætning.

Totalitarismen er, når demokratiet vælger at fastholde gøglbilledet om identitet og enhed (totaliteten) fremfor at se i øjnene, at der kun er tale om en rest fra tidligere tider, som ikke kan komme tilbage. Totalitarismen er fornægtelsen af den frihed, som er opstået ved demokratiet, ja, den er ligefrem flugten fra den angst, som denne frihed skaber, når friheden erkendes som den udfordring, den er. Flugten kan bestå i debat-

tens fornægtelse. I et forsøg på at få virkeligheden til at stemme overens med diskursen kan drømmen gøre op med virkeligheden, det umulige inddrage det mulige og enigheden ophæve friheden.

Totalitarismen er i visse lande kendt som værende præget af lokale traditioner (zarisme, orientalsk despoti), som aldrig har stillet spørgsmål om frihed. Men i samfund, som har hyldet friheden, kan totalitarismen opstå på grund af manglende accept af, hvad demokratiet er, hvilket munder ud i et forsøg på at fuldføre enhedsdrømmen i et samfund, der hviler på et princip, som netop er i modstrid med denne utopi. Totalitarismen er tilbagevendende af det religiøse princip i et samfund, som netop er ved at gøre op med religionen. Det er konsekvensen af det moderne samfunds bevarelse af myten om en tilstand, hvor samfundet stemmer overens med en sandhed. Sandheden, når moderniteten netop består i at udelukke en sådan entydig størrelse.

Det særlige ved den demokratiske samfundsform er, at den aldrig kan hæves over enhver tvivl, thi den skal altid sættes under debat. I dens væsen, dvs. i dens organisationsform og i dens måde at forestille sig selv, ligger en evig spørgen, som kalder på modstridende svar. Demokratiets væremåde er debatten og, som Tocqueville skrev: »For at bekæmpe de ulykker, som ligheden (demokratiet) kan forårsage, er der kun ét virksomt middel, og det er den politiske frihed.« Det gælder i hvert tilfælde ikke om at forene religion og politik, men om at forstå, at den offentlige mening og politikken har indtaget den plads, som Gud og religion tidligere optog.

»Efterhånden som en nation opbygger en demokratisk og social stat, og som man ser samfundene hælde til republikanismen, bliver det farligere og farligere at forene religionen og autoriteten. Thi den tid nærmer sig, hvor magten vil vandre fra hånd til hånd, hvor de politiske teorier vil følge på hinanden, hvor menneskene, lovene, ja, selv forfatningerne vil forsvinde eller ændres dagligt, og dette ikke kun for et stykke tid, men uophørligt. Bevægelse og ustabilitet er den demokratiske republiks natur, som ubevægelighed og dvale danner reglen i absolutte monarkier.« (Oe 1.1:312; GF 1:405; USA: 298).

Svindinge, sommer 1986¹¹

Noter

1. Peter Laslett har beskrevet denne forladte verden i sin fremragende bog *The world we have lost*; men han tog udgangspunkt i det engelske førindustrielle samfund, og Tocqueville på linje med Montesquieu har netop understreget forskellene mellem det franske og det anglosaxiske aristokratiske system.
2. Souvenirns finder man denne bemærkning om de, der reducerer historien til en deterministisk udviklingskæde:

»For min part hader jeg de absolutte systemer, der lader alle historiens begivenheder afhænge af store grundårsager, der indbyrdes hænger sammen i en skæbnebestemt kæde, og som så at sige udelukker menneskene fra menneskehedsens historie. Jeg finder dem snævre i deres påståede storhed og falske i deres udseende af matematisk sandhed. Jeg tror – med al respekt for de skribenter, der har opfundet disse sublime teorier for at nære deres forfængelighed og lette deres arbejde – at mange store historiske begivenheder kun kan forklares ud fra helt tilfældige omstændigheder, og at mange andre må forblive uforklarlige,

og endvidere, at tilfældet eller snarere det virvar af sekundære årsager, som vi kalder tilfældet, fordi vi ikke kan rede trådene ud fra hinanden, spiller en stor rolle for alt det, som vi ser på verdens teater. Men jeg tror fuldt og fast på, at tilfældet ikke er årsag til noget, som ikke er forberedt på forhånd. De forudgående begivenheder, samfundets hele opbygning, de forskellige åndsformer, sæder og skikke, alt er det de komponenter, af hvilke tilfældet skaber de improvisationer, der forbavser os og forskrækker os.«

(Erindringer: 92; Oe 12:84: folio: 112-113).

I *De la Démocratie en Amérique* skriver Tocqueville, at i det demokratiske samfund:

»bliver behovet for at opdage almene regler for alting, for at rumme et stort antal objekter under den samme form, og for at forklare en samling fakta ved en eneste årsag, til en glødende og ofte blind liden-skab for menneskeånden,« (Oe 1.2:22; GF 11:23; USA:439).

3. Forfatteren til denne artikel er også ophavsmand til en samling tekster om samfundsændringerne, som han har givet titlen *Fremtiden er ikke, hvad den har været* (forlaget Afveje, Århus 1986), og hvis hensigt er at beskytte det mulige ved at hjælpe dem, som vil være med til at skabe fremtid i en tid, hvor det uduelige synes at have bedre vilkår end nødvendigt. Man vil der finde mange uddybninger af nogle af de temaer, som er artiklens.
4. Ved moderniteten forstår jeg det, vort samfund har udviklet sig til ved at forlade den traditionelle samfundsform, hvor mennesket var underlagt skæbnen og ikke måtte forholde sig kritisk over for traditionen. *I de traditionelle samfund er det svarene, som bærer samfundet; idet moderne samfund er det de åbne spørgsmål.*

I første omgang har moderniteten haft en tendens til at efterligne traditionen ved at rekonstruere en teleologi og eskatologi, som lukkede en del af de muligheder, der lå i menneskenes påberåbelser af, at de selv instituerede deres love. Skæbnen blev erstattet med fremskridtet og paradismyten med politikens overflødiggørelse takket være produktivkræfternes udvikling. Moderniteten er således tvetydig. På den ene side institueres den netop ved, at menneskene erklærer, at de selv er historiens subjekt. På den anden side slipper de ikke skæbnen helt, og underkaster sig nye guder, såsom markedsmekanismerne, teknologien eller kapitalakkumulationen.

Krisen opstår ved tvivlens frembrud i moderniteten. Krisen er en grundlæggende dimension af moderniteten netop i og med, at det moderne samfund kan stille spørgsmål om sig selv. Imidlertid har moderniteten som sagt haft en tendens til at tie tvivlen ihjel ved at overtage den traditionelle historieopfattelse. Det er først for nylig, ved fremskridtsmytens sammenbrud, at vort samfunds grundantagelser tydeligt er blevet rokket.

5. Reinhart Koselleck: *Kritik und Krise*, Frankfurt am Main, 1973, nu som Suhrkamp Taschenbuch Wissenschaft 36. Vi kan ikke her nævne alle de, som har bidraget til forståelsen af den moderne stats opkomst; men et enkelt navn skal dog skrives, når Tocqueville gør så meget ud af at fokusere på individualismens udbredelse: Louis Dumont har netop arbejdet med den største seriøsitet om forholdet mellem individet og moderniteten.
6. Jvf. Tocquevilles »*Etat social et politique de la France avant et depuis 1789*,« en tekst fra 1836, som findes i *Oeuvres* 2.1.:31-66.
7. Jvf. mit bidrag til bogen *Til afviklingen af den historiske materialisme*, Bouchet, Juhl, Østergaard. AUC forlag, Aalborg 1979.
8. Forlaget Rhodos udgav i 1981 en oversættelse af første halvdel af Castoriadis' bog om det samfundsmæssige imaginære (med min efterskrift) under den forældede titel: *Marxisme og revolutionær teori*. Tidsskriftet *Paradigma* (06.259925) vil publicere et par tekster af Castoriadis.
9. »Folket hersker over den amerikanske, politiske verden, som Gud hersker over universet. Det er årsagen til og målet for alle ting. Alting udgår derfra og opluges atter deraf.« (Oe 1.1:56; GF:120; . USA:60).

STATAN

STATAN (med undertitlen: Tvang – en bog om frihed) er en spændende og provokerende bog, som i elleve sammenhørende fortællinger beskriver og analyserer den tvang, som driver vor adfærd. I fablens for, og i dramatiske visioner, skildres samfund og menneskelige relationer, hvor den enkelte er frataget sine valgmuligheder og sit ansvar. Forfatteren drives af sin egen glødende frihedstrang til protest mod samværs- og samfundsformer, som vi lede os til Statan-samfundet, der beskrives i bogens afsluttende store fortælling. Her ofres kroppe – og sjæle- rituelt til Statan: en vision, der peger på den skræmmende konsekvens af vor vanemæssige accept af alt, også lidelsen og volden i statsligt regie. Med største selvfølgelighed godtager vi allerede i dag, at 'Statsofringer' udspilles i TV som underholdning til aftenkaffen. HOLGER HANSEN er født i 1932 og er opvokset på Lolland. Han stak som 14-årig til søs og rømte et år senere i Australien, hvor han opholdt sig, til han som 17-årig sejlede til Amerika. Efter yderligere nogle år på søen levede han i Venezuela og Columbia og derefter USA, indtil han under McCarthyismen blev fængslet og udvist. I 1955 vendte han tilbage til Danmark og begyndte at skrive på romanen *Zygotos*, som vakte opmærksomhed ved sin sproglige kraft og sit provokerende engagement. Senere udkom bl.a. '*Galskab*' og '*Anstændigvis – må det siges*'. I en kronik med titlen '*Den fornyende Galskab*' skriver Johan Borgen i Dagbladet, Oslo, om et af kapitlerne i STATAN: 'Holger Hansens revolusjonerende forfatterskap – er så fornyende – at han godt kan tænkes å bli for den unge generasjon noe i likhet med det, James Joyce ble for dem, som nå er gamle.'

TVANG

Novelle fra Holger Hansens »Statan. Tvang – en bog om frihed ... « Olsen og Olsen, Fredensborg 1976.

– Træk lidt op i kjolen, sagde kommissarius.

Barbara Jones fnisede og skjulte sine store skælmske øjne i to sprækker.

– Men det kan man vist ikke, sagde hun. Det skete i Marsavan.

Marsavan var en lille garnisonsby, hvor embedsmændene som alle andre steder i verden kunne rekvirere deres fornødenheder fra den bosiddende befolkning. Mad, drikke og klæder stod naturligvis på rekvisitionslisterne, tag over hovedet og små og store glæder var også væsentlige ting, der kunne rekvireres. Rekvisition in commune bonum, hed det her i Marsavan som alle andre steder i verden. Befolkningen i byen var ikke buddhister af overbevisning, kun af holdning. Embedsmændene var som alle embedsmænd pyrolater. Og befolkningen var som alle andre steder glade for embedsmændene, for uden dem ville det ikke være til at trives; det havde de indset. Embedsmænd ordner nemlig trivslen efter livet og tilrettelægger det for de almindelige mennesker. De fortæller hvor og hvornår og hvordan der skal arbejdes, hvor og hvornår og hvordan der skal kæmpes, hvor og hvornår der skal festes, hvor og hvornår og hvor meget der skal rekvireres osv., osv. Dette er et stort og ansvarsfuldt arbejde, som hverken kan eller bør udføres af andre end den fuldt uddannede embedsmand med rekvisitionsret.

Rekvisitioner må betragtes som et stort gode. Dog, det må siges eller tilføjes, det gode er som alt andet underlagt visse love,

og man kan sige, at alt er godt, så længe det ikke udarter, eller alt der udarter er ikke godt, men alt godt udarter, derfor bliver det gode altid ondt, og derved har vi fået det onde ind i verden.

Rekvisitioner er under disse omstændigheder et udartet gode.

Kommissarius og gendarmeriet i Marsavan rekvirerede dagblade fra kiosken, tobak fra tobakshandleren, fødevarer fra landet – for man ønskede kun friske varer og nyslagtede grise –, uldsokker fra konfektionshandleren, religiøse, pornografiske og politiske skrifter fra boghandleren, vin fra vinhandleren, pudsekrem til messingknapperne fra købmanden og glæder fra livet rundt omkring, hvor de var at finde. Glæder er en af de ting, kommissarier er mest interesserede i at rekvirere. Kommissarius i Marsavan var heller ikke blottet for den slags interesser. En overgang rekvirerede han for eksempel sine glæder fra Benjamin Jones eller måske snarere fra dennes kone.

Barbare Jones var meget smuk, høj, slank og lys. Hun blottede sine hvide tænder, når hun smilede, og hun smilede meget. – Aha! sagde kommissarius første gang han så hende, – aha! Og så bad han en gendarm om at bringe hende ind på sit kontor.

Han fortalte hende straks og uden omsvøb, at hun havde meget smukke ben. Hun smilede. Og så lød ordren:

– Træk lidt op i kjolen.

– Men det kan man vist ikke. Hun smilede koket, måske lidt smigret. Barbara havde altid holdt af, at man sagde til hende, at

hun var smuk eller bare, at noget ved hende var smukt. Det gjorde hende så glad indvendig.

– Det er rekvireret, sagde kommissarius.

Barbara skød begge sine små skuldre lidt i vejret, tog med fingrene fat i begge sider af skørtet og løftede ganske lidt.

Kommissarius havde gråt hår og liderlige øjne. Han betragtede hende opmærksomt.

– Mere, sagde han.

Skørtet gled endnu et par tommer op over hendes smukke knæ.

– Højere.

De hvide faste lær kom langsomt til syne over strømpekanterne.

Barbara smilede ikke mere. Hun kunne ikke rigtig lide tonefaldet, og dog, hun kunne på en egen måde lide, at hun ikke kunne lide det. Det var noget mærkeligt noget, der skete i hende. Hun forstod ikke sig selv. Hun stod og kom til at tænke på aften, seng og Benjamin. Hun holdt forfærdelig meget af sin mand Benjamin. Han var den bedste mand i hele byen, ja, i hele verden, det var hun sikker på.

– Helt op med det!

Barbara trak skørtet helt op. Intet må holdes skjult for statsarbejdernes øjne. Hun havde små lyserøde trusser på.

– Aha! sagde kommissarius og blinkede med øjnene.

Barbara ville give slip på skørtet. – Nej, nej, hold det, sagde han.

Hun smilede igen og rødmede lidt. Det var underligt at rødme på den måde. Hun rødmede vist ikke, fordi hun var flov, men fordi hun ikke var det.

– Drej dig.

Barbara drejede sig langsomt rundt flere gange. – Det er nok, sagde kommissarius, – du kan gå. Barbara nejede, før hun gik. Det havde hun lært. – Hvad siger du? råbte hendes mand.

– Ja, han rekvirerede det.

– Rekvirerede han min kones ben?

– Nej, ikke sådan, han ville bare kigge.

Benjamins kinder flammede. Han var rasende. Han var en ung kraftig mand, stærk som en tyr. Han havde været skovarbejder siden han var fjorten år.

– Jeg skal ...! råbte han og fo'r ud af døren, der med et drøn faldt i efter ham, så kalkpuksen dryssede ned på tæppet i gangen.

Benjamin Jones gik med lange skridt gennem byen. Da han var halvvejs fremme, satte han farten ned, da han var helt fremme vendte han om. Benjamin var ikke bange, men han havde aldrig kunnet tale med fine folk, han blev altid forlegen og stammede i det, når han skulle forklare dem noget. Og han kunne da ikke bare gå ind og slå kommissarius ned, han måtte først forklare ham hvorfor han gjorde det. Og det var umuligt, han anede ikke hvordan han skulle få det sagt.

– Bare det dog havde været en skovarbejder, mumlede han, – så havde jeg ikke behøvet at forklare noget. Det var det der var galt med de line, de snakkede alt for meget om alle mulige ting, det hele afhang af snakken – og til at snakke havde Benjamin aldrig været god, det vidste han godt selv. Og der er jo heller ikke sket noget, tænkte han, ikke sådan da.

Da Benjamin kom hjem, klædte han sig straks af, trak Barbara ned til sig i sengen og kyssede hende over hele kroppen. Men han sagde ikke noget om hvordan det var gået ham på vejen, og hun spurgte ikke. Hun kendte sin mand, han brød sig ikke om at blive udspurgt.

En uge senere kom to gendarmere ud til Benjamin Jones' hus. Benjamin var ikke hjemme. De fandt kun Barbara, der var i færd

med at bage brød.

– Det var godt, du var hjemme, sagde de; – det er nemlig dig, vi skal have fat i. De havde begge to blankpudsede støvler på benene.

– Mig? sagde Barbara. – Ja, du er rekvireret:

– Er jeg nu rekvireret igen? Det vil Benjamin bestemt ikke synes om.

– Kom, sagde den ene af dem.

– Jeg må tage brødene ud af ovnen først, ellers er der da ingen mening i det hele, sagde Barbara.

– Hvis du ikke går frivilligt med, så ... – Jamen brødene

– Lad brød være brød og følg med, en rekvisitionsordre er en rekvisitionsordre, kan du ikke forstå det? Jo, Barbara forstod det nok; og når det var sådan, så var der vel heller ikke noget at gøre ved det. Hun lod brødene blive i ovnen og fulgte med dem.

– Men de er bestemt ødelagt, når jeg kommer hjem, mumlede hun.

– Du skal gå imellem os, sagde den ene af gendarmene.

– Hvorfor nu det?

– Ellers går det ikke rigtigt til. En rekvisition skal altid udføres rigtigt.

– Det forstår jeg ikke, sagde Barbara.

– Det er også en formssag, men formssager er af stor betydning i vort erhverv, replicerede den ene gendarm, der heller ikke selv forstod, hvorfor det var nødvendigt, at Barbara Jones gik imellem dem, men han kunne alligevel godt lide den tanke, at hun skulle, og at der ikke var mere at sige om den ting.

Kommissarius førte dem ikke ind på sit kontor, men ind i den store festsal, hvor fire borde var stillet sammen midt på gulvet. To andre gendarmere, som havde været i byen for at rekvirere vin, kom ind samtidig med de andre. Der blev sat glas frem på det store bord. Glassene blev fyldt med en fint duftende liflig vin. Og de fire gendarmere og kommissarius tog plads på stolene rundt om bordet. Den yngste af gendarmene fandt noget musik i radioen.

– Du hedder Barbara Jones, ikke sandt? sagde kommissarius.

– Jo, svarede Barbara. – Du skal danse for os. – Skal jeg danse?

– Ja, det er rekvireret. – Nu?

– Nej, du skal op på bordet først.

En af gendarmene hjalp Barbara op på bordet. – Skål, råbte kommissarius.

– Skål, svarede gendarmene. Og de drak allesammen ud.

– Så, nu kan du danse, sagde kommissarius.

Og Barbara begyndte at danse. Hun dansede frem og tilbage og rundt i en stor svimlende uendelighed. Hun kiggede af og til ned på de fem mænd, som sad med øjnene langt oppe under hendes skørt. Men hun holdt snart op med det, for det hele begyndte at køre rundt for hende, og hun var bange for at falde ned.

Mændene skålede og drak, og de råbte op til hende, at hun skulle danse hurtigere. Hun blev svimmel og begyndte at få kvalme. Men hun skulle alligevel danse hurtigere. Da der næsten var gået en time, ville hun holde op og hvile sig lidt.

– Du må ikke holde op, skreg, kommissarius rasende.

Barbara fortsatte. Mændene lo og drak. Hun blev ved med at danse, længe, så længe at hun ikke længere følte deres stikkende øjne mod sine ben ...

Da Benjamin Jones kom hjem den aften, lå hans kone på gulvet og sov, og hele huset osede af de brændte brød. Benjamin blev meget vred og gav sig til at ruske hårdt i hende. Men hun

vågnede ikke. Så blev han bange, hentede koldt vand og badede hendes pande. Lidt efter kom hun til sig selv.

– Hvad er der dog sket? spurgte Benjamin. – Her kommer jeg hjem, hele huset os, brødene er brændt, og du ligger på gulvet.

Barbara rejste sig op på den ene albue, og med ét kunne hun huske det altsammen, rekvisitionsordren, mændene og dansen.

– Jeg har været rekvireret, sagde hun, glad over at hun kunne huske det og give sin mand en rigtig forklaring.

– Var det igen dine ben?

– Næ, ikke bare – og jo, på en måde – det var min dans.

– Din dans?

– Ja, jeg skulle danse for dem. To gendarmere kom og hentede mig.

– Nu kan det være nok. Nu kan det fandeme være nok. Du må prøve at klare dig selv. Jeg går. Nu vil jeg have en ordening. Rekvisition er rekvisition, det ved jeg, men jeg ved også, at du er min kone.

Benjamin Jones løb hele vejen gennem byen til dommerens hus.

– Goddag, sagde han, da han endelig stod foran den grænende herre og følte usikkerheden glide ind over sig. – Ja, jeg er altså Benjamin Jones, og jeg er gift med Barbara – min kone.

– Ja så, sagde dommeren. – De er gift med Barbara. Og han sagde det, som om han havde kendt Barbara fra hun var ganske lille.

– Kender De hende? spurgte Benjamin med håb i stemmen.

– Desværre nej ... men jeg er jo byens dommer, ingen er mig helt fremmed.

– Nej ... Ja, jeg har altså en klage. – En klage?

– Ja, en klage over rekvisition af min kones dans og ben.

– Ja så, det lyder jo ... Men De må vel hellere anlægge sag og få Dem en sagfører. Jeg kan anbefale Dem en af mine venner, han er meget dygtig – og så kender han dommeren (dommeren blinkede), men han er også dyr.

– Jeg har jo ikke så meget, sagde Benjamin Jones. – Jeg er bare skovarbejder.

– Fri proces kan jeg ikke skaffe Dem, men det kan De måske få, hvis De henvender Dem til kommissarius.

– Kommissarius?

– Ja, det er da ham, der tager sig af den slags.

– Men kan dommeren ikke bare sige mig, om det er rigtigt eller forkert, om jeg kan vinde den sag ...

Min ven, sagde dommeren, – min ven sagføreren, som jeg talte om for lidt siden, han siger altid, at enhver sag kan vindes. Dommeren løftede sine grå, buskede og tunge øjenbryn og smilede.

– Undskyld, sagde Benjamin, – jeg har jo slet ingen forstand på den slags, men kunne dommeren ikke bare sige mig, om det er rigtigt, det, der bliver gjort imod os.

– For det første, svarede dommeren, – for det første ved jeg ikke, hvad der bliver gjort imod jer, for det andet kunne jeg ikke, selv om jeg vidste det, på indeværende tidspunkt sige noget om sagens udfald. En sådan sag må først forelægges retten, derefter må retten votere, og først da kan jeg udtale mig.

– Men .

– Hvis De er kommet for at bestikke mig, så –ja, så vil jeg straks sige Dem, at De allerede har inddelt Dem på noget ulovligt, som ingen her i Marsavan vil kunne godtage, jeg mindst af alle.

– Jeg vil ikke bestikke, jeg vil kun ...

– Min gode mand, kommer De ikke her og vil have mig til at dømme i en sag, før jeg kender den, før jeg har sat mig ind i den og hørt modparten!

– Jeg vil gerne forklare, fortælle Dem det hele, alt hvad der er sket ... Det er min kone, jeg mener rekvisitionsordren på hendes ben ... Da jeg kom hjem i aften, lå hun på gulvet, og brødene var brændt i ovnen – Bliver De ved, tilkalder jeg gendarmeriet. Jeg taler ikke bestikkelse, og jeg taler ikke, at folk kommer her og anmoder mig – mig – om at inddel mig på sådan – sådan gemen vandel. Dommeren var højtrødt i ansigtet af vrede.

Da Benjamin kom hjem, sagde han til sin kone:

– Jeg talte med dommeren. Det fik jeg ikke noget ud af.

– Det var jo også en rekvisition, sagde hun. Benjamin tænkte sig længe om.

– Nej, sagde han, – nej, jeg har heller aldrig hørt om ulovlige rekvisitioner. Han rystede på hovedet.

– Bare det nu ikke sker mere, sagde han og gik i seng med Barbara.

– Jeg elsker dig så meget, hviskede hun og puttete sig ind til ham. Men denne nat kyssede han hende ikke over hele kroppen.

Da Benjamin en uge senere kom hjem fra arbejde, fandt han sin kone grædende i stuen.

– Hvad er der nu galt, spurgte han og så vredt på hende.

– Jeg er blevet rekvireret til at danse igen, græd hun. – men nu kan jeg slet ikke gå. Åh, det gør så ondt, så ondt.

Hun løftede sine ben op over hovedet, så han kunne se hendes fodbalder, de var ophovnede og blodige.

– Hvordan er nu det gået til?

– De kaldte det discalceaterdans, de havde lagt skarpe stokke på bordet, hvor jeg skulle danse. Det var så slemt, jeg græd hele tiden.

– Jeg kan ikke lide; at du bliver ved med at rende til de rekvisitioner, råbte Benjamin.

– Men hvad kan jeg vel gøre ved det? – Er det da min skyld?

– Nej nej, Benjamin, det har jeg jo heller ikke sagt.

– Hvorfor klynker du så, hvorfor kommer du hele tiden til mig med det?

– Det gør bare så ondt. – Det er din egen skyld. – Jeg blev rekvireret.

– Du blev rekvireret! ... så blev dine ben rekvireret, så din dans, og nu dette ... Bliver mine ben måske nogensinde rekvireret, svar mig, bliver de?

– Nej, men det er da også noget andet. Barbara græd højt. – Du er en mand. Dit arbejde bliver rekvireret. Det ved du da. Men det kan du ikke gøre for ... Men kan jeg måske gøre for ...

– Ja, du kan, for du bliver altid rekvireret så løjerligt. Jeg har gjort, hvad jeg kunne, talt med dommeren og alt det der. Det er din egen skyld, at du bare ved det.

– Nej, Benjamin, det er ikke min skyld, det er det bestemt ikke, det ved jeg da.

Bliver naboens kones dans måske rekvireret, bliver hendes ben nogensinde rekvireret?

– Nej, jeg tror det ikke, det har hun aldrig sagt mig. – Der ser du, det er din egen skyld. Andre folks dans bliver ikke rekvireret, men din bliver, det er dig der er noget i vejen med.

– Benjamin ...

– Jeg er sulten, jeg har arbejdet hele dagen, nu vil jeg have noget at spise.

– Kan du ikke selv tage?

– Nej jeg vil ikke, du har ikke andet at bestille. Du kan bare lade være med at føjte rundt til alle de rekvisitioner.

Og så måtte Barbara give Benjamin mad.

Om natten ville Benjamin slet ikke sove hos sin kone, han lagde sig på divanen i stuen, og næste morgen gik han på arbejde uden at sige et eneste venligt ord.

Fjorten dage senere havde Barbara igen været rekvireret, da Benjamin om aftenen kom hjem. Hun var rødstrøbet over hele kroppen. Hun lå på divanen og græd stille.

– Hvad er der nu, spurgte han arrigt og så ned på sin nøgne kone.

– Jeg har været rekvireret til pisk, græd hun.

– Jeg skal lære dig, hvædede han, tog sin livrem af og slog hende med den, indtil hele huset var fyldt af hendes skrig. Da han var færdig, tog han sin hue og gik uden at spise, han drak sig fuld på et værtshus.

Barbara blev snart rask igen. Hun begyndte atter at smile, og hendes hvide tænder lynede og blinkede i hele huset. Hun skulle nok vinde Benjamin tilbage. Hun vidste godt, at han var ved at glide fra hende, ja, at hun næsten havde mistet ham helt på grund af alle disse rekvisitioner. Bare jeg dog aldrig bliver rekvireret mere, tænkte hun, så vil det ikke vare længe, før alt igen er som i gamle dage. Og hun smilede lykkeligt, bagte brød og ventede på, at Benjamin skulle komme hjem fra skoven. Den ene dag gik efter den anden, og Barbara blev mere og mere sikker på, at hun ville vinde sin Benjamin tilbage. Da hun var helt sikker, blev hun rekvireret igen. Gendarmerne kom og hentede hende. Sagde, at hun skulle gå mellem dem, for det hørte sig til, når en rekvisition skulle udføres korrekt. Og så gik hun gennem byen mellem de to sortstøvlede mænd. Men denne gang talte hun slet ikke med dem, mens de gik.

– Vi kan da ikke gøre for, at du hele tiden bliver rekvireret, sagde den ene af gendarmerne. – Det er bare vort arbejde at hente dig. Så det er forkert at være vred på os. Han kunne mærke på hende, at hun var vred.

Barbara svarede ham ikke. Hun var meget smuk, hun havde et rødt skørt på, og kommissarius sagde, da han så hende, at det passede udmærket til dagens anledning.

– Du er ikke bare en smuk kvinde, sagde han, – du har også sans for, hvad der hører sig til, du har smag. De fire borde var ikke stillet sammen i den store sal, der stod kun et bord med vinflasker og glas i det ene hjørne. De fire gendarm og kommissarius satte sig på stolene omkring det. Barbara stod og kiggede på dem.

– Skal jeg så tage mine sko af? spurgte hun.

– Det behøver du ikke i dag, svarede kommissarius. Barbare blev stående og så på mændene, mens de drak og morede sig.

– Er jeg kun rekvireret til at kigge på? spurgte hun. – Næ, sagde kommissarius, – i dag vil vi nyde din ildfulde dans.

Disse ord fik de berusede gendarm til at le højt.

– Ha ha ha, hylede de, – det vil varme os at se dig danse.

– Lad os bare begynde, sagde kommissarius.

En af gendarmerne tog en æske hvide juleøls frem, satte dem et efter et i små stager og vaklede ud på det store gulv, hvor han stillede dem ved siden af hinanden i en stor kreds.

– Gå ind i midten af ringen, sagde han til Barbara. Hun gjorde, som der blev sagt. En gendarm gik om bag ved hende og bandt et stykke tøj for hendes øjne. – I dag skal du danse for os uden at kunne se, sagde han.

– Blyndholdenes, lo en anden.

Hun hørte, at der blev lukket op for radioen, en vild musik fyldte salen.

Så følte hun, at der blev hældt noget ned over hende. Hun

blev våd i hår og ansigt, og hendes tøj begyndte at klæbe sig fast til kroppen. Hun mærkede lugten af benzin.

– Det er benzin, sagde hun.

– Ja, det er benzin, svarede gendarmen, der lod væsken plaske ned over hende fra den dunk.

– Jeg har bestemt, at jeg nu vil protestere, sagde Barbara; – min mand synes ikke om det.

– Java, sagde kommissarius, – det er der heller ingen, der vil forhindre dig i.

– Men hvordan protesterer man? spurgte Barbara. Hun kunne ikke se, at kommissarius smilede drikken og lidt sygt. Og hun kunne ikke lide at sige for meget, fordi hun fik benzin i munden, når hun snakkede.

– Nu skal du bare danse, sagde kommissarius, – så kommer det andet helt af sig selv.

Barbara begyndte at danse. Langsomt bevægede hun sig rundt i ringen inden for julelysene, som en af gendarmerne havde tændt.

– Hurtigere, råbte mændene.

Barbara dansede hurtigere, hendes våde skørt stod om hende som en paraply, når hun snurrede rundt og klaskede sammen og klemte sig ind mellem hendes lår, når hun dansede almindeligt.

– Hurtigere; hurtigere! råbte mændene og klappede i hænderne i takt til musikken.

Barbara dansede hurtigere. – Hun blev svimmel, for hun kunne ikke se. Hendes hæle klaprede. De små flammer blafrede, når hun kom i nærheden af en af dem.

– Hurtigere, råbte pyrolaterne, –hurtigere!

Barbara hvirvlede rundt, hun blev mere og mere svimmel af benzindunsterne, og fordi hun ikke kunne se, hun havde hele tiden på fornemmelsen, at hun faldt. Men endnu gik det. Hendes ben bevægede sig nydeligt i takt med musikken, hun blev grebet af den, bevægede hele kroppen efter den, snoede armene som slanger om sig, følte skørtet presse sig fast mellem sine ben og vred sig frem og tilbage, libidinøst, mere og mere sanseligt betaget.

– Hurtigere! råbte mændene og betragtede hende med stive øjne.

Og pludselig, midt i en drejning, forvandlede hun til en lang; hvid flamme. Et øjeblik dansede hun med flammerne slikkende om sig, vridende sig frem og tilbage. Og så sank hun om på gulvet, spjættede lidt med det ene ben, blev rolig – for til sidst at stikke en sort hånd med krummede fingre ud af sit bål.

Denne hånd lignede en tiggerhånd.

Det var Barbaras sidste dans. Hendes protest. Barbara Jones ville aldrig blive rekvireret mere. Hun var død. Det er for resten det, man kalder at reducere folk in rekvisition.

Hendes mand fik at vide, at hans kone ikke ville blive rekvireret mere. Han blev meget glad over denne meddelelse, for alle disse rekvisitioner havde taget meget på ham. Han lod Barbara begrave, som det nu engang sømmer sig, i god indviet jord, og som han havde råd til det. Derefter giftede han sig med en anden, der blev ham en god kone, og som aldrig blev rekvireret ... måske fordi hun ikke havde samme slags ben som Barbara.

Anmeldelser

Samfundspagten

Af Jean-Jacques Rousseau,
Rhodos 1987, 245 s.

Rousseaus »Du Contrat social« fra 1762 er blandt de ganske få enkeltværker, som har (haft) en usædvanlig stor og uheldig indflydelse på idétankningen og indretningen af samfundene. Dette er idéhistorikeren og marxisten Mihail Larsen ganske klar over; men det er alligevel Larsens prisværdige fortjeneste, at den påny udgives på dansk. For det er ganske fatalt, at mange af de mest indflydelsesrige værker på samfundstænkningens og filosofiens område ikke er oversat til dansk. Kun yderst lidt af Adam Smith og John Locke findes på dansk; Jeremy Bentham, Aristoteles' etik, Thomas Jefferson, Bernard de Mandeville, Herbert Spencer etc. ligeså. Og først i 1987 udkom Edmund Burkes' »Reflections on the Evolution in France« på dansk, konservatismens grundlægger.

Dette er en del af forklaringen på den alt for ensidige ideologiske bredde i dansk litteratur, kultur og samfundsdebat. Ud over ovennævnte kan mange andre nævnes, som i udlandet har haft pæn indflydelse på den intellektuelle og samfundsmæssige debat: David Friedman, Ludwig von Mises, Robert Nozick, Murray N. Rothbard, Ayn Rand etc.

Samfundspagten idéunivers er ikke den danske samfundsdebat fremmed, som ovennævnte nyliberalistiske tænkere er, der så at sige er forsvundet i et dansk »black hole«. Rousseaus ideer er substantielt gentaget i »Oprør fra Midten« (1978). Oprør fra Midten er en nutidig og dansk version af »Samfunds-

pagten«.

Både »Samfundspagten« og OfM søger at beskrive en ønskelig fremtidig fordeling af magten og materielle goder. Begge søger at kombinere personlig og politisk frihed med økonomisk, socialt og kulturelt demokrati. Mål, som de fleste politiske partier finder ønskelige.

Rousseau er ligesom Burke ganske usammenhængende og selvmodsigende, som logisk åbner op for flere fortolkningsmuligheder. Mihail Larsen skriver da også i indledningen: »... synd at sige, at det er værkets lysende, teoretiske klarhed, der har sikret dets overlevelse og indflydelse.« (p. 9).

Ingen er fra naturens hånd født til at regere over andre, for styrke er ikke lig ret: dette er tilgængelig overenskomsten, som – når den er vedtaget – betyder, at man har opnået legitim autoritet mennesker imellem. Rousseau går så vidt i dette af naturretfilosofien inspirerede syn som til at hævde, at råderetten over eget liv også omfatter børn.

Rousseaus formål var at beskrive en samfundsform, hvor fællesskabet beskytter individet og ejendommen. Og det gøres i praksis ved hjælp af en overenskomst. »Enhver af os lægger i fællesskab sin person og hele sin magt under almenviljens øverste ledelse, og vi optager ethvert medlem i fællesskabet som en uadskillelig del af helheden.« (p. 84). Individene reduceres derved til brikker i fiktionen, helheden, dvs. den eller de få, som hævder at tale og handle på vegne af helheden, eksempelvis bolsjevikkerne brugte denne terminologi flittigt i deres blodrus mod liberale og anarkister i den russiske kontrarevo-

lution i 1917.

Centralmagten (suverænen) skal ikke yde individerne nogen som helst garantier, da denne består af folk, som hverken har eller kan have modstridende syn på fællesskabet og derfor ikke skader enkeltmennesker. Ønsketænkningen i retning af en ikke-menneskelig natur er kraftig. De, som ikke passer ind i almenviljen (derved er den jo ikke almen!), kan tvinges hertil af lovgivningen til at være såkaldt fri. Tankegangen er guf for despoten, som definerer almenviljen og burer folket inde i et øhav.

Almenviljen er de såkaldte objektive fællesinteresser, og ganske pædagogisk redegør Rousseau med et fascistisk billedsprog for, hvad almenviljen er. Ligesom mennesket har magt over egne lemmer, giver det politiske legeme via almenviljen magt over alle. Undersætterne kan pålægges alt, hvad der er nyttigt for fællesskabet, og unyttige foreteelser er en umulighed (p. 105).

Samfundskontrakten er (nu) at give afkald på friheden iflg. Rousseau; men ganske fordelagtigt opnås en bedre og sikrere tilværelse på bekostning af den usikre og uholdbare situation.

Lighedstanken spiller en central rolle hps Rousseau, og den kan først realiseres uden voldsanvendelse, og andre steder tales der om sanktionsmuligheder. Menneskets særkende i modsætning til robotten er dets forskellighed i kreativ henseende. Ligheden er undskyldningen for vold.

Videre ønskes en særlig moralsk størrelse, som angiver målet og ikke kun midlerne. I suverænen navn legitimeres undertrykkelsen, for på længere sigt er det til alles bedste, hævder en Botha, en Hitler, en Stalin, en Gorbachev, en Somoza ...

Hvad der er interessant, set ud fra de her anførte syn, er Rousseaus tale om énstemmighed omkring indgåelsen af den frie samfundspagt, da ingen kan underlægges denne uden samtykke, og bagefter talen om, at modstandere bliver fremmede og udstødt. Og minsandten om ikke der argumenteres videre

for, at almenviljen – den, som skal realisere det gode samfund – er lig, hvad flertallet mener. Flertalsdiktaturet er en realitet.

Indgåelsen af samfundspagten er bindende, ikke blot for kontrahenten, men også for kontrahentens arvinger, hvilket selvfølgelig er inkonsistent med Rousseaus syn på råderetten over eget liv, som man derved fratages!

Afslutningsvis vil jeg sporadisk fremhæve nogle for mig centrale passager i »Samfundspagten«. En regering kan ikke forudse alt, men derfra og til at nære et ønske om menneskets naturret er logisk stor for pseudofriheds filosofien, for denne skal defineres af suverænen. Konstitutionen, som er udtryk for almenviljen, former folks bevidsthed, og sæderne opstår også på baggrund af denne. Skulle folk alligevel begynde at tænke selvstændigt og sæderne at forfalde, er censur en legitim handlemåde mod den skrøbelige almenvilje. Sandinisterne hindrede korrumperingen af opinionen ved at forbyde alternative presser, bl.a. »La Prensa«, og sikrede den sandinistiske almenvilje, som har dannet en samfundspagt i Nicaragua med Daniel Ortega som suverænen.

Videre anføres vigtigheden af en religion, som får folket til at elske pligter over for staten, og såfremt almenviljen krænkes, kan suverænen diktatorisk »... udvise hvem som helst ... den kan bandlyse vedkommende ... som samfundsnedbryder, som én, der er ude af stand til oprigtigt at elske lovene, retfærdigheden og til om fornødent at ofre livet, når pligten byder der« (p. 238).

Indledningsvis påpegede jeg den indlysende lighed mellem »Du Contrat Social« og OfM, totalitaristiske og menneskefjendske idéverdener. OfM blev i den interessante debat, som den affødte, beskyldt for totalitarisme af bl.a. Henrik Stangerup og Johannes Sløk. Rousseaus almenvilje er en gave og fristelse for »viljen-til-magt-herretænknerne«.

Niels E. Borges

Fra Gandhi til Greenham Common - om civil ulydighed og ikke-vold

Af Toni Liversage,
Gyldendal, 1987.

Mag. art. Tony Liversage fra »Nej til Atomvåben« har be-gæet en bog med titlen *Fra Gandhi til Greenham Common - Om civil ulydighed og ikke-vold*. Den er på 157 sider inklusive litteraturhenvisning og noter.

Begrebet »civilulydighed« har naturligt nok en positiv klang hos liberale. Det stammer fra den amerikanske forfatter og samfundsrevser, Henry David Thoreau, der i 1949 udgav et skrift, »Civil Lydighedsnægtelse«, der i 1984 udkom på dansk på Gyldendal med forord af Ebbe Kløvedal Reich.

Det er betegnende, at de mange protestbevægelser efter 2. Verdenskrig har taget Thoreau til sig - eller i hvert fald hans begreber. Men Thoreau var lydighedsnægter i liberal forstand. Det var hans personlige ansvar at sige nej til at betale skat, fordi han var imod USA's krig mod Mexico. Leo Tolstoj, Mahatma Gandhi og Martin Luther King byggede videre på Thoreaus tanker om ikke-voldelig civil lydighedsnægtelse.

Liversage bruger 37 sider på Gandhi, men fortsætter så med Luther King og borgerretsbevægelsen, den første anti-atomvåbenbevægelse, Vietnam-bevægelsen, miljøbevægelsen, flygtningeproblemerne og den anden anti-atomvåbenbevægelse. Det er dog betegnende, at flygtninge-spørgsmålet

behandles ud fra en typisk venstreorienteret synsvinkel - nemlig flygtningene fra Mellemamerika.

Det er da også betegnende, at de moderne bevægelser for det første ikke altid er så »ikke-voldelige« endda, og for det andet er synligt enøjede i deres forargelse. Der er sjældent tale om et personligt ansvar, hvor den enkelte risikerer noget ved sin lydighedsnægtelse. Der er snarere tale om kollektive manifestationer, som udelukkende tjener det politiske formål via pressens altid villige reportere at være en pressionsgruppe over for politikerne, så de træffer nogle venstreorienterede beslutninger. Man har aldrig set eller hørt disse bevægelser beskæftige sig med undertrykkelse og forfølgelse i de såkaldt »socialistiske« lande, hverken i den gamle eller den nye verdens stater.

Både Thoreau og Gandhi ville sikkert have frabedt sig at blive taget til indtægt for disse bevægelser; men naturligvis kan enhver frit hente sin inspiration, hvor man vil. Men henviser man til sine inspiratorer, bør man også være loyal over for det, de stod for. Det er hverken forfatteren eller de bevægelser, hun har deltaget i og skriver om.

Villy Dall

Mulighedernes samfund

Af Bertel Haarder, Tom Høyem og Per Stig Møller, Gyldendal, 1985.

I indledningen postulerer forfatterne, at de før (regeringsovertagelsen) var fælles om at være imod noget og nu er fælles om at være for noget; genopretning og modernisering. Dette kan meget vel være sandt; men befolkningen har ikke mærket til friere tider. Det er ikke blevet lettere at være dansker. På ingen områder er der skabt en større frihed eller blot skabt få valgmuligheder. Impirisk set har regeringens største prioritet været at få den socialdemokratiske samfundsmode reddet og til at fungere, for det er, hvad begreberne genopretning og modernisering dækker.

Dette har der ikke været udbredt held med, og man har overhovedet ikke ønsket at ændre samfundsstrukturen i friere retning. Den borgerlige regering ligner til forveksling den eneste svenske borgerlige (i nyere tid) regerings forsøg på at videreføre socialdemokratiets politik for ganske få år siden. Den minder videre i uhyggelig grad om den konservative engelske Heathregerings videreførelse af Labours politik – med katastrofale økonomiske følger, men ganske udmærkede politiske følger. Katastrofen bragte nemlig Margaret Thatcher til magten, en pige med ideer, principper og langsigtede mål, som med Thatchers egne ord kan tilskrives inspiration fra intellektuelle som Milton Friedman og F.A. Hayek. Intet har den i ord, men ikke gerning, frihedsorienterede del af folketinget lært. Det, som er interessant i denne sammenhæng, er, om forfatterne adskiller sig fra regeringen og med denne altid tiltrængte idédebat, og om de i det hele taget bidrager med noget nyt. Umiddelbart synes det ikke at være tilfældet, akkurat som i bogen »Ny-liberalismen – og dens rødder«, hvor Haarder, Erik Nilsson og Hanne Severinsen direkte tager afstand fra Friedman og Hayek!

Bogen er inddelt i 3 hovedafsnit: »Holdning/livsopfattelse,« »regeringsopgave« og »oprør/baggrund«, til hvilke alle tre bidrager med deres respektive syn. Per Stig Møller (psm) skriver ikke overraskende i sin consensuskonservative iver følgende om ideologi: »Imidlertid er der ideologi og ideologi. Der er de imperialistiske ideologier, der mener at besidde sandheden og kende frelsen. De føler sig moralsk forpligtede til so oder so at tvinge menneskene til at være lykkelige, som Rousseau udtrykte det. Der findes imidlertid også en moderat, skeptisk form for ideologi, i hvilken der blot er tale om et menneske- og samfundssyn uden nogen overbevisning om, at der kun gives ét sandt syn.« (p. 22).

Man kan altså gå på kompromis i spørgsmålet om frihed; menneskets suverænitet er gjort til en relativistisk størrelse i armene på et flertals forgodtbefindende. Det dogmatiske frihedssyn er garantien herimod – og er det diamentralt modsatte af de totalitaristiske/imperialistiske ideologier, da de – uanset hvor ubehageligt det er for magthaverne – muliggør suveræne rettigheder ud fra princippet om non-aggression. Psm's holdning umuliggør et effektivt og konsistent forsvar mod imperialismens ideologier.

Videre gentager han den efterhånden tyndslidte kliché, at liberalismen er lig jungelovens (p.23) socialdarwinisme, hvor kun den stærkeste overlever. Liberalismen er præcis det modsatte af denne klichékomparation: Liberalismens karakteristisk er markedet, hvor varer/serviceydelser sælges/produceres

uden brug af krig og vold. Kommandøkonomien er velfærdsstaten og kommunismens særkende. Psm har åbenbart ikke lært af erfaringerne, der er gjort i ikkemarkedsorienterede lande mht. frihedsrettigheder. På s. 28 postulerer psm noget om den faktiske håbløshed i ultraliberalistiske lande. Tænkes der på det statsstyrede Brasilien, som ofte kaldes kapitalistisk, eller hvilke? Tesen underbygges naturligvis ikke, for bare man gentager noget tilstrækkelig mange gange, bliver det tilen »orwellsk sandhed«.

Men for at opnå en balance (konservatisme) hævder psm, i tradition med tidligere bøger, markedsøkonomien og den personlige friheds gode sider og anfører på s. 29, at forsvaret heraf kommer fra etikken til det politiske og ikke snævert fra politikken.

Psm hylder balancen mellem stat og friheden og leger matematiker, for der må jo lægges til og trækkes fra ustandseligt for at bibeholde en balance. Men dette er en umulighed, for hvad er midten i forholdet mellem stat og individ? Dette kan jo blot postuleres fra magthavers side, for der er ingen konsistens mht. etik/rettigheder.

Tom Høyem gør i samme afsnit en del ud af nykonservatismen, som den er beskrevet af George Gilder i »Wealth and Poverty«, og Haarder understreger, at liberalisme er lig kamp mod bureaukrati, regeren og formynderi, men for ikke at blive for radikal bruges den »Burke's metode« om balance i samme ombæring ved at påstå, at man ikke skal dyrke det private på det offentliges bekostning! Ganske og i særdeleshed uliberal! Nej, privatisering skal ikke være et mål i sig selv (p.56). Ofte er det økonomiske syn, som ligger til grund for privatiseringer; men det er det etiske aspekt, der er langt det vægtigste. Fravær af tvang. Af den grund er det ikke forkert af Poulsgaard at ønske tilskud til åndslivet afskaffet, som den liberale Haarder påstår. Er det etisk foreneligt med liberalismen at tvangsinddrive penge fra borgerne hertil?

Afsnittet om firkløverets opgaver anskuer Høyem ganske interessant fra en svensk synsvinkel, som bygger på den tidligere moderate leder Gösta Bohmanns erfaringer og dels bogen »Makt og Vænmakt« (1983). Den totale borgerlige svenske regerings fiasko kan koges ned til 3 punkter: 1) De kunne ikke enes. 2) De var bange for ikke at være endnu mere socialdemokratiske end socialdemokratiet. 3) De var ikke krisebevidste (p.67).

Firkløveren er ikke mere socialdemokratisk end socialdemokratiet, vil mange umiddelbart hævde. Men sammenlign de forgangne 5 års politik med den, socialdemokratiet lagde op til og påbegyndte i 81 og 82! For at nævne det mest centrale i firkløverets politik, det økonomiske, er dette så typisk socialistisk styringspolitik, hvilket igen vil sige en udtalt mangel på krisebevidsthed. Men partierne i regeringen kan enes i modsætning til den svenske. Enigheden er udbredt i regeringspartierne, og kun sjældent kommer en kritik uden for gruppeværelsernes tykke røg. Men hvad er man enige om? At føre socialdemokratisk politik på en moderne måde lader det kraftigt til; man kan åbenbart ikke blive enige om at føre frihedspolitik, og hvad er enigheden så værd?

Velfærdsstatens principper er ikke kapitalistiske, da den søger efter tryghed, stabilitet og ensartethed, og derfor er velfærdsstatens økonomiske mulighed kommandoøkonomien, såfremt den private sfære udhules, anfører Høyem på glimrende vis. Videre erkender Høyem, at borgerlige partier med en vis træghed tilpasser sig gårdsdagens socialdemokratiske tænkning. Denne fremragende analytiske evne burde munde ud i andre end de af Høyem anførte løsninger. Såfremt dette er sandt, er firkløverets dage talte, hvis man skal dømme ud fra flg. syn smedet af Haarder på s. 89: Begynder firkløveret at blive status quo orienteret, foretrækker vælgerne den rene vare, socialdemokratiet.

Psm nævner, at velfærdsstatens udviklede system af overførsler/tilskud i praksis betyder, at kun 7% går til bundgruppen. Man stjæler fra de dårligst stillede og kanaliserer pengene over i de bedre stillede – i vel at mærke velfærdsideologiens navn (jvf. Socialforskningsinstituttets undersøgelse herom i rapporten »Nederst ved bordet«). Hvorfor reflekterer psm ikke over dette grundlæggende problem? Hjælper velfærdsstaten overhovedet de materielt dårligst stillede?

Det afgjort mest interessante i bogen er forf. levnedbeskrivelse. Eksempelvis var psm i 60'erne redaktør af tidsskriftet »Kriterium – Tidsskrift for kultur og politik«, som

slog til lyd for VKR-politikken, og ikke uden interesse for *Libertas*-læsere skriver psm følgende: »Selv Berlingske Tidende foretrak at udbasunere alt, hvad venstrefløjen kom med, og fortie, hvad vi søgte at stille op. Derfor anklagede vi i afslutningslederen ikke mindst dette blad for at slå Danmarks eneste anderledes tidsskrift ihjel.« (p. 141). Det kan vi nikke genkendende til, for Berlingske tier også *Libertas*-tidsskriftet ihjel, og dermed en del af den frihedsorienterede danske samfundsdebat – i modsætning til Politikken, Information og Jyllands-Posten!

Psm fortæller videre om sin udtræden af det for højreorienterede konservative folkeparti til fordel for CD, som også blev for højreorienteret. Haarders politiske livsforløb er trist læsning, hvorimod Høyems er fornøjelig, medlevende og til tider ganske fornøjelig læsning. Alt i alt er bogen ikke den mest opmuntrende læsning; men alligevel er bogen et »bevis« på, hvad toneangivende kan præstere af idetænkning, og har man ikke stiftet bekendtskab med de af forfatterne tidligere publicerede værker, kan denne betragtes som et uddrag. Forfatterens respektive bøger er dog langt at foretrække.

Niels E. Borges

Gud, Konge og fædreland

Af Tom Høyem,
Rhodos 1987, 208 s.

Den forhenværende Grønlandsminister og CD'er er utrolig flitig, engageret og interessant debattør med ganske megen viden. Bogen er en samling af artikler/kronikker skrevet af Høyem siden ,75. Bemærkelsesværdig var Høyems møde med pressen kort efter udnævnelsen til Grønlandsminister i ,82, som er beskrevet i »Mulighedernes samfund« (anmeldt andetsteds i *Libertas*). En journalist spurgte den for pressen ukendte Høyem, om han ikke engang havde skrevet noget i Berlingske, hvortil han svarede, at han faktisk havde fået trykt over 1000 artikler. Utroligt, at man kan være totalt ukendt for pressefolk, som burde læse bare lidt. Der skal åbenbart fantastisk meget til for at slå et navn fast.

Titlen er så konservativ, som den overhovedet kan være. Høyem fortolker titlen som et tredimensionalt koordinatsystem, som hver eneste dansker er koordinater i; Kongen (Dronningen) knytter os historisk med fortiden; fædrelandet er fællesskabet, og Gud gør det tredimensionelt. »Kongen ud ad den ene akse, fædrelandet ud ad den anden akse. Det giver punktet: Dansker i 1987. Men ordet Gud giver perspektivet, sætter hver enkelt i en valgsituation, der gør ham og hende til ansvarligt virkende eksisterende menneske« (p.9).

Bønnen tillægges grænsen for magtfuldkommenhed, og gudsforholdet som så mange andre områder må have en urørlighedszone, for at bruge en Løgstrup terminologi, som myndighederne må lade i fred. Den kristne tro er central i den vesterlandske frihedstradition; men jeg vil på trods heraf koncentrere kritikken om ideologiske/politiske emner i det følgende.

I artiklen »Fælles opgaver« skelner Høyem ganske rigtigt mellem det politiske og rettighedsargumentet. Hvilke politikere kender overhovedet denne distinktion? Det politiske argument

går i al korthed ud på, at gennemføres dette eller hint, gavner man generelt samfundet, altså det typiske altruistiske og rousseauske syn. Rettighedsargumentet derimod er etisk/moralsk funderet. Individet har rettigheder, ingen instans kan knægte, fx et politisk flertal. Rettighedsargumentet er bedst behandlet af Robert Nozick, såfremt man ønsker en ikke-docerende filosofisk refleksion herover. Når dette er skrevet så ganske udmærket af Høyem, skal den kontradiktive sentens på samme side med for en ordens skyld. »Staten skal være neutral over forlykke-begrebet, men alligevel sørge for mad, bolig, lægehjælp og uddannelse:« Dvs. at Høyem på en underfundig måde gør nævnte områder værdineutrale ud fra et altruistisk syn om, at basale behov skal opfyldes. Og det er at være ikke-neutral over for lykkebegrebet, at andre definerer, hvad der er bedst for individet. Dvs. en tilsidesættelse af rettighedsargumentet!

For hundrede og syttende gang postuleres det, at ideologier er historiske anakronismer fra forrige århundrede, som ikke kan anvendes til noget fornuftigt.

Denne totalt ugenemtænkte tese i kronikken »Begrebet liberal – som menneskesyn og regeringsformel« er velkendt. Ingen ideologi er udformet som kogebøger, der anviser, hvordan man indretter et samfund ned til mindste detalje. End ikke marxismen anviser, hvorledes et samfund indrettes i detaljer, men antyder kun nogle generelle linjer i »Det kommunistiske manifest«. Ideologier har derimod en etik, som er anvendelig til alle tider. Problemet kan koges ned til, om mennesket skal styres af fiktionen (racen eller arbejderklassen) eller have umistelige rettigheder.

Høyem bruger et ganske suverænt billede på regeringens mange indgreb: »Det er som at forsøge at starte en druknet motor ved at give den yderligere choker« (p.52). Og i tråd hermed anføres, at en liberal regering tror på markedsøkonomien, som er intimt forbundet med demokrati og pluralisme, og gan-

ske Hayek-inspireret anlægger Høyem følgende syn på markedsøkonomien: »... beslutningerne træffes nøjagtigt dér, hvor de fleste informationer findes, nemlig i hovederne på millioner af forbrugere. Denne informationsmængde kan ikke bureaukratiseres ind i kommissioner, udvalg og nævn. Og denne bureaukratisering kan i alt fald slet ikke ske uden en nedværdigende formynderholdning, der gør individualiteten ikke blot overflødig, men irriterende for magthaverne. Når markedsøkonomien kvæles, kvæles både demokratiet og pluralismen« (p.31).

Intet er mere rigtigt, og det er en yderst sjældenhed, at en dansk politiker lufter så skarp en analyse af markedsøkonomien og beslutningstagningen. Vejen til Frihed af Eamonn Butler introducerer på glimrende vis Hayeks idéverden, som ovennævnte syn falder ganske i tråd med. Ideerne har dog ingen gennemslagskraft haft blandt såkaldte toneangivende politikere, for regeringen har ikke overladt beslutningsprocesserne til forbrugerne.

To andre væsentlige og lidet diskuterede problemer er skismaet mellem den langsigtede politik og næste valg, og problemet med at overføre den enkelte politikers rationalitet kollektiv-

stisk.

Høyem understreger vigtigheden af ideologisk bevidsthed i modsætning til den altovervejende midtersøgende masse af partikonstellationer og en langsigtet strategi. Milton Friedman berører emnet i bogen »Status Quo Tyranniet« ret indgående og analyserer ret empirisk, hvorledes regeringer med og uden ideer har klaret sig. Også denne naturligvis ikke oversatte bog ville være til inspiration blandt politikerne.

Et andet hip til politikerne fra Høyems side er en udbredt mangel på en overbevisningens etik. Hvorfor skulle vælgerne egentlig stemme på levebrødspolitikerer uden holdning, mening eller ideologi? Hvordan skulle en politisk missionær uden ønske om indflydelse kunne fremme vælgernes interesse? (p.42).

Høyem er ikke prototypen på en borgerlig politiker, og slet ikke en typisk CD'er, som har gjort det pragmatiske til et mål i sig selv. Bogen er, som alt andet Høyem skriver, ganske læseværdig, omend jeg ikke er enig i de af Høyem dragede konklusioner.

Niels E. Borges

MEFISTO

Roman om en karriere, af Klaus Mann,
Udgivet på Amadeus i 1986, 260 s.

Et menneske, som frygter sig selv og er bange for at vise andre, hvem han er, forfulgt af sine bange anelser om, hvad folk tænker om ham. Kan de li' mig? Hemmelige »laster«. »Lasten«, som er hemmelig, kan af og til (måske altid) være den eneste sandhed og må derfor skjules i det spil, man kalder magt. Det spil, som verden opfatter som værende selve livet. Et spil, hvortil man kan løse jetons hos Mefisto. Hvis altså man kan betale prisen. Hvis man tør. Et liv i løgn og forræderi, som er mere lastefuldt end den last, der hæges om og kaldes en hemmelighed.

I spillet om magt er livet et forunderligt spejl, som skjuler menneskets selvrespekt og fremkalder et sært monstrum, som deltageren tror er det respektable menneske, andre gerne vil se. En flygtig higen efter anerkendelse. En ustandselig træden vande. En usårlig position på toppen. Der er blot en alvorlig hage forbundet hermed; for at nå op må du nu ledes af denne indbildte respektabilitet og herved af andre uden for dig selv med den ulykke, det giver. Faktisk er du nu afhængig af deres eksistens og den anerkendelse, de kan give. De skaber dig; de kan gøre dig uskabt. Passer det således i deres timing, eller er de på anden vis nødt til at ofre dig for egen sikkerhed og position's skyld, vil der ikke være et sekunds tvivl i deres sind.

Her må man sige, at Szabo's film over Mefisto er mere absolut, idet den viser denne ofring som magtens yderste konsekvens. Her slutter romanen med en selvransagelse, altså uden følger for det førte liv i magtens skygge. Romanens Hofgen er en brik, som i et misforstået ræs har ofret sin menneskelighed til Djævelen, den evig frister, magtmenneskets drivkraft og »beskytter«, ved at gemme sig bag kunstnerens bekvemme maske, formummet i roller. På denne måde har han været fri for på noget tidspunkt at udstille sig selv. Dette er blot en anskuelig måde at vise rollespillet på. Alle disse magtmennesker spiller imidlertid roller i romanen. Løgne som følger løgne ifølge en egen, logisk tvang.

Denne mand, Hofgen, har fuldt ud forstået nødvendigheden af manipulation. Tag ikke hensyn til nogen eller no-

get for at nå et mål. Lyv, stjæl, bedrag samt forfør og vigtigst – tøv ikke, hvis du nu må ofre én. Mine damer og herrer, gør Deres indsats. – Blot har han troet sig guddommeligt unddraget disse regler og er selv faldet for andres nødvendige manipulation i forventning om, at de måske ikke kendte spillets regler. Eller bedre endnu: At netop han ikke kan undværes.

Imidlertid kan man ikke sige, det er svært at forstå Hofgens bevæggrunde. Æret bliver de, som tilraner sig magt og rigdom, hvorfor dette naturligvis tiltrækker visse mennesker. Folkets knæfald. De kulørte blades omtale. Hilsen på gaden. »Se, der går den store Hofgen.« Højt at flyve, dybt at falde. Nå ja. Det sker jo ikke nødvendigvis. Ikke alle vinger bliver svedet. Derfor ligger en stor del af miseren på folks opfattelse af livets betingelser. Af selvstændighed eller mangelen på samme. Af deres vilje til at tro på sig selv og træffe' selvstændige beslutninger samt at tage ansvaret for deres egt liv.

Romanen omhandler nok så meget grundene til, at naziregimet fik magten eller tog magten; måske overtog den den magt, »folket« allerede havde afgivet, og gjorde den absolut. At nazisterne faldt, betød netop ikke, at magtens udøvelse forsvandt med dem. Dette – kan man sige – blev Klaus Mann's bane. Da han i eksil skrev *Mefisto* i 1936, var han klar over, at der p.t. var visse vanskeligheder forbundet med udgivelse i Tyskland. Imidlertid er hans kritik af magten uafhængig af tid og sted. Dette måtte han erkende, da han efter krigen vendte tilbage og ønskede at udgive værket. Censur er stadig en hindring for ytringsfriheden. Klaus Mann begik selvmord i 1949.

Personen Hofgen blev tolket som bygget over virkelighedens Gründgen. Denne person overlever krigen, retsforfølgelsen og er stadig på sin toppost erhvervet under nazisterne. Han var jo blot en komediant. Denne person kendte Klaus Mann, var kort tid gift med Erika Mann. Han må selvfølgelig bedst selv vide, hvorvidt romanen er bygget over ham. I hvert fald hindrer han og senere hans slægt, at Mefisto udgives i Tyskland. Først efter Szabo's filmatisering med Klaus Maria Brandauer i titelrollen udkommer Mefisto i Tyskland i 1980.

Tage Sværke Jessen

Det store krak 1929

Af John Kenneth Galbraith,
Gyldendal 1986, 210 s.

Økonomi er blevet en autoriseret videnskab ligesom de naturfaglige discipliner bl.a. grundet økonomers mindreværdskompleks fulgt af samfundsvidenskaberne og måske engang filosofien. Videnskabeliggørelsen af økonomien betyder, at kimen til planøkonomi er lagt. For at undgå økonomiske cykler er en styring heraf nødvendig, således forstået, at det er makroøkonomien, hvorom det hele drejer.

Den i verden nulevende bedst kendte økonom er uden tvivl Galbraith. Han gjorde sin entré i den økonomiske debat i 1958 med bogen *The Affluent Society*, som desværre gik hen og blev en bestseller. Venstrekeynesianeren hævdede, at kapitalismen var vokset for meget, at man simpelthen havde det for godt, og at man måtte intervenere kraftigt fra statslig side med bl.a. øgede skatter. Murray N. Rothbards karakteristik af Galbraith ca. venstrekeynesianere er ganske uforsonlig og skarp, da de ustandselig skifter strategi i kampen mod stagnation »... overaffluence, overpoverty, the intellectual fashions changed like ladies hemlines« (*For a New Liberty* p. 243).

Årligt burde en instans uddele en pris til økonomer, som i deres debat eller skribentvirksomhed har udvist en total mangel på forståelsen af begrebet markedsmekanisme. Til en sådan ville Galbraith være selvskreven: »Af alle Børsens mysterier er der intet så uudgrundeligt, som hvorfor der altid er en køber, når der er en sælger« (p. 122), og »markedet havde endnu en gang vist sig som en upersonlig kraft, som det var umuligt for et enkelt menneske at kontrollere, og selv om det er sådan, man formoder, at markedet er, var det frygteligt« (p. 133). Galbraiths ønsketænkning går på, at en person kan kontrollere markedet for derved at gøre den personlig. Men man opnår præcis det modsatte, et ganske autoritært samfund, hvor forbrugerne a priori ingen indflydelse har på markedets valgmuligheder. Galbraiths model er, det gode ikke depressive samfund med den immanente neurotiske og paranoide adfærd med kontrol af alt og alle.

Krakket i '29 beskrives ganske traditionelt (kronologisk), og på trods af udtalt uvidenhed og mangel på etik og overblik kommer der da nogle interessante oplysninger for dagens lys i denne af Ole Thysen oversatte bog.

Galbraith hævder, at krisens omfang skyldes den hovedløse idé om, at budgettet skulle balancere. Depressionen på verdens børser i okt. 87 skyldtes primært, at man ikke overholdt den hovedløse idé om, at budgettet i USA skal balancere. Den såkaldte »reaganomics« med lavere skatter og højere overførsler til militæret skabte en fiktiv efterspørgsel, som der ingen dækning er for. Metoden er ganske keynesiansk, da man pumper flere penge ud, end man kræver ind via skatter/afgifter. Dette skal ifølge Galbraith muliggøre, at man undgår nedgange; men erfaringen taler for sig selv.

Indledningsvis understreger økonomiprofessor Jesper Jespersen den hovedløse politik før Roosevelts »New deal«. Og i bogen anfører Galbraith det modsatte af Jespersen ved i indledningen at skrive: »På trods af alt var 20'erne i USA en meget god tid. Produktionen og beskæftigelsen var høj og stigende. Lønningerne steg ikke så meget; men priserne var stabile. Skønt der stadig var mange, som var meget fattige, var der flere, som var nogenlunde velsituerede, velhavende eller rigere end nogen sinde før. Endelig er der ikke tvivl om, at den amerikanske kapitalisme var inde i en livlig fase. Mellem 1925 og 1929 steg antallet af industriforetagender fra 183.900 til 206.700; værdien af deres produktion steg fra 60,8 mia. dollars til 68 mia.« (p.

34). Dette statement afholder dog ikke Galbraith fra direkte at modsige sig selv – og dermed give Jespersen ret (?) ved at påstå, at den amerikanske økonomi var fundamentalt usund (p. 193). Jespersen karakteriserer økonomien før Roosevelt som laissezfaire (p. 10), medens Galbraith udførligt omtaler handelsminister Hoovers intervention (p. 47).

Galbraith giver 5 faktorer skylden for børskrakket i '29. 1) Den dårlige indkomstfordeling, 2. Den dårlige virksomhedsstruktur, 3. Den dårlige bankstruktur, 4. Betalingsbalancens problematiske tilstand og 5. den nationaløkonomiske videnskabs dårlige tilstand. Punkterne er alt i alt udtryk for ønsket om øget og konstant planøkonomisk-keynesiansk styring af økonomien. Foruden direkte i modstrid med Galbraiths egne syn og argumenter, som de fremstår i bogen!

Specielt anfægtes de mange investeringsselskabers reelle investeringer, for nominelt bidrog de med betydelige summer til erhvervslivet. Investeringsselskaber er ikke filantropiske, men ønsker overskud som alle andre selskaber. I denne iver lagde de strategier, som primært havde til hensigt at forøge papirernes kursværdi ved hjælp af det såkaldte vægtstangsprincip, dvs. evnen til at få kurserne på almindelige aktier til at stige ved at bruge fysiske love – en svag bevægelse forvandles til en stærk bevægelse.

Galbraiths økonomiske syn er ganske autoritært, hvorfor det ikke kan undre, at følgende nedsættende bemærkning om det amerikanske folk fremsættes: »At meget af det, som man til stadighed sagde om markedet – både dengang og nu – ikke havde nogen forbindelse med virkeligheden, er naturligvis vigtigt, men ikke noget at forbavses over. Mennesker imellem findes der en bestemt form for samkvem, som ikke er baseret på viden eller blot manglende viden, men på en manglende viden om, hvad man ikke ved« (p. 100). Evnen til at indse egen uvidenhed gjaldt specielt kvinder, skriver Galbraith minsandten på s.101. Det autoritære økonomiske syn og synet på de dumme kvinder går fint i spænd. Man kan ligefrem hævde, at Galbraith er ganske konsistent i sin idéverden, eller hvad man nu skal kalde det.

Spekulanterne var skyld i krakket, ikke statsmagten, som, hvis den havde fået øgede beføjelser, ville have formindsket krisen eller velsagtens helt have undgået den, såfremt et enkelt menneske var blevet tildelt magten. Hitler løste krisen i Tyskland, Pinochet i

Chile ... Galbraith er blottet for etik; alle individer skal indkalkuleres i et hegelsk-lignende samfund, hvor individerne hver især intet betyder. Galbraith undersøger ikke, hvilken rolle statsmagten via sit monopol på pengeudstedelsen havde. Det var jo ikke den første krise i amerikansk økonomi; alle de andre overvandt af sig selv, hvilket man kan læse om i Poul Johnsons *Værdenshistorie*. Johnson bygger bl.a. på Murray Rothbards *The Great American Depression*, som er betydelig mere dybdeborende end de fleste historiske værker. Rothbard lægger hovedparten af skylden på den offentlige indblanding i markedets selvjusterende faktorer. Jeg vil i parentes bemærke, at *Libertasi* et af de kommende numre bringer en historisk analyse af krakket i '29 – set med libertarianske øjne. Er man derimod interesseret i et seriøst opgør med Galbraiths økonomiske syn generelt, er Milton Friedmans bog herom yderst brugbar: *From Galbraith to Economic Freedom*.

Niels E. Borges

STANDART

Litteraturmagasinet *Standart* udkommer 5 gange om året og er på 32 sider i BT-format. Det originale ved tidsskriftet er, at det udelukkende indeholder boganmeldelser af fortrinsvis danske bøger; dog har der indsneget sig et enkelt interview og nogle tidsskriftsanmeldelser i dette nye og glimrende magasin.

Følgende anmeldelser skal nævnes: Herman Hesse: *Rejsen til morgenlandet*, Jørgen Elbek: *Johannes V. Jensen, Fredag, Hug, Kritik, Slagmark - tidsskrift for idéhistorie*, Lars Gustafsson: *Ber-*

nard Foys tredje rokade. (Gustafsson er en yderst velkendt nyliberal svensk professor, hvis bog *Liberalismen - et kampskrift* er oversat af Høyem på forlaget i Haarby). John Updike *Heksene i Eastwick*, Klaus Mann *Mefisto*, Georg Metz *De tider* og Preben Major Sørensen *Søvnen og skyggerne*.

Standart koster 50 kr. pr. årgang (5 numre), Dronning Margrethesvej 59B, 8200 Århus N.

Stalismsens fascination og danske venstre intellektuelle

Af Bent Jensen,
Gyldendal 1984, 217 s.

Intellektuelle uanset styreform er udsatte, de fængsles og smides ud af DDR, Kina, Chile, Sovjet etc. I folkemunde betragtes de oftest som besværlige og mærkelige eksistenser, levende i en drømmeverden med trang til at realisere utopia. Nogen mener sågar, at intellektuelle kan hæve sig over godt og ondt og finde objektive sandheder som andre alkymister. Jo større magt til stat eller fyrste, desto mindre autonomi for bl.a. kreativ selvstændigt åndsarbejde. Autoritære/totalitære samfund frygter i deres paranoide vanvid den selvstændige tanke, hvorfor intellektuelle udgør den største fare: for magthaverne og af den grund fængsles eller dræbes. Filosofien, og grundlæggeren af den objektivistiske skole, Ayn Rand, understreger vigtigheden af intellektuelle frihedstænkere i kapitalistiske samfund, såfremt disse skal overleve.

På trods af, at det kapitalistiske system er de intellektuelles bedste værn mod overgreb, er deres fascination af fascisme og kommunisme en kendt sag. Bent Jensen dokumenterer med utroligt mange kilder danske fellowtravellers flirt med diktatoren

Stalins velsignelse. Det er uhyggeligt, at så mange toneangivende navne i den grad lod sig forføre af Stalins propaganda: Kjeld Abell, Mogens Boserup, Martin Nexø, Herbert Pundik, Hans Scherfig, Gert Petersen, Erik Ib Smith etc.

Bent Jensens bog dokumenterer, at intellektuelle, akkurat lige så lidt som andre, kritisk er i stand til at gennemskue propagandaen jfr. Sartres *Forsvar for de intellektuelle*. Intellektuelles fortolkninger tillægges blot mere vægt og medieopmærksomhed.

Særlig interessant er Jensens tese om, at stalinismen blot var en erstatningsreligion; en tro på, at Stalin ville forløse menneskeheden (p. 177). Det var ikke blot filosofi og ideologi, som lå til grund for tilbedelsen, men i høj grad også psykologi. For erstatningsreligionen »... hænger sammen med et undertrykt religiøst behov og en angst for at leve livet på eget ansvar, ubehaget ved selv at skulle søge sandheden. Stalimen var en religion forklædt som videnskab, der gav en følelse af at kunne forstå og forklare alt.« (p. 179).

Selv om bogen er et par år gammel, er den for den idéinteresserede debattør en lærebog i intellektuelle fristelser.

Niels E. Borges.

Civil Lydighedsnægtelse

Af Henry D. Thoreau,
Gyldendal 1984, 96 s.

Individualismen sejrede sig til døde i vesten, og af den grund er Thoreau, som er ud af en kvækerfamilie, tiltrængt læsning. Individualister kan ikke samles om individets rettigheder, mener Ebbe Kløvedal i forordet. Kløvedal er en typisk kulturradikal, og af den grund prioriteres civile rettigheder højt på ønskelisten. Mennesker, som er interesserede i at tage ansvaret for sig selv som individ, kan stadig lære en masse af Thoreau. Typisk holdes individets fane højt samtidig med, at økonomiske rettigheder totalt underlægges restriktioner og tvang, Kløvedal øjner ingen kontradiktion.

Thoreau hylder fanske libertariansk »det styre er bedst, som overhovedet ikke regerer« (p. 23). Dette lægges til grund for Thoreaus vægring mod stat, værnepligt og krig.

Er man utilfreds med styret og finder det utåleligt, mener Thoreau, at retten til oprør og lydighedsnægtelse er legitim. Kritikken af staten er klassisk anarkistisk: »Således når staten aldrig bevidst ind til et menneskes intellekt eller moranske sans, kun til hans krop, hans sanser. Den er ikke udstyret med nogen overvættets forstand eller hæderlighed, kun med en overvættets fysisk styrke. Men jeg er ikke

født til tvang, jeg vil trække vejret på min egen manér.« (p. 44). Alligevel roser han USA's konstitutionelle rettigheder og finder dem beundringsværdige. Distancen tilden klassiske anarkisme er derved lagt, da accepten af staten kommer til udtryk.

Thoreau tror, at staten kan gøres fri og blive oplyst, når den anerkender individet »... som en højere og uafhængig magt, som staten skylder al sin egen magt og autoritet.« (p. 51).

Thoreau fantaserer, som Platon og Thomas Moore, om den fuldkomne og gode statsdannelse, som er retfærdig og kun kontrollerer, om borgerne er gode naboer og medmennesker.

Thoreau lægger ud med originale og prisværdige tanker om det enkelte individs samvittighed og ender i staten med »det menneskelige ansigt« (p. 36). Den individualistiske etik overføres til kollektivet staten, på trods af tidligere beskrivelser af staten som ondets rod (p. 36).

Selv om Thoreaus tanker er åbenlyst kontradiktionære, er bogen nogenlunde udbytterig. Den giver indirekte indsigt i Ebbe Kløvedals marxistiske tanker om individuelle rettigheder på den ene side og den altdominerende stat på den anden.

Niels E. Borges